

MIŠLJENJA: DARKO SUVIN

Darko Suvin

ŠTA DA SE RADI?: PRVI KORAK

BELEŠKA: Ovaj esej ima za pretpostavku moje spise o današnjem nekro-kapitalizmu, koje sam pokušao da sažmem u članku "Where Are We: And a Radical Way Out", <https://independent.academia.edu/DarkoSuvin/> Papers. Voleo bih da čitaoci znaju i za njega.

Ko god se ne nada, neće naći neočekivano;
naporna je potraga za njim, i pristup njemu.

Heraklit, 540-480 pre nove ere

Pitanje koje preplavljuje vekove i koje
mora dovesti do borbe, pre ili kasnije,
jeste: narod protiv banaka.

Lord Akton, 1881

Zašto dobri nemaju tenkove i avione?

Brecht, 1940

1. Gde smo

Izgleda da je ljudima potreban smisao za
povest uporediv sa smislom za
pravac koji imaju ptice selice....
Možda je enormni duhovni magnetizam
Marksovog dela objašnjiv njegovim
otkrićem *povesnog smisla*.

Viktor Serž, beleška iz dnevnika 3/1/1944

1.1. TINA i WHOA

Studija Univerziteta Džons Hopkins iz 1988. godine pokazala je kako je povećanje nezaposlenosti od jednog procenta u SAD dovelo do 37.000 smrtnih slučajeva (od kojih 650 ubistava), broj pacijenata u duševnim bolnicama povećao se za 4000, a broj zatočenih u zatvorima za 3300 (Barneth and Cavanagh 292). Ukoliko pretpostavimo odnos u srazmeri 1:23 između SAD-a i ostatka svetske populacije 2012. godine, to bi značilo da bi povećanje nezaposlenosti od jednog procenta – ostavivši sve druge posledice po strani – dovelo do 850.000 smrtnih slučajeva godišnje, koji bi se drugačije mogli izbeći. Naravno, statistike SAD-a

ne mogu biti prosto prenesene na ostatak sveta, okolina je drugačija: posledice bi mogle biti, recimo, duplo manje ili duplo veće. Ali ukoliko tome dodamo rezultate neposrednih ubistava tokom desetina ratova koji su usledili posle 1989. godine, a zatim glad i bolesti koje su ih pratile, doći ćemo do zapanjujućih cifara kojima se meri ljudska beda. Čak i oni koji su fizički pošteđeni, po pravilu su duboko povređeni mentalno.

Ukratko, živimo u vremenima duboko obeleženim aurom beznađa, sa zatvorenim horizontom večno propadajućeg brutalnog kapitalizma. Trenutno mega-uništavanje i dugoročne posledice vuče kapitalističke ideologije, zajedno sa očajanjem koje iz njih izvire, striktno su analogni nuklearnom trovanju okoline na Ostrvu tri milje, Černobilju i Fukušimi, kao i Azijsko-Afričkim ratovima za imperijalnu moć: bilo kojom cenom da su naplaćeni u ljudskim životima ili patnjama, bilioni profita ne smrde (*non olet*). Ugnjetavanje, eksploatacija i ponižavanje oko 95 procenata svetske populacije, koji su na putu da postanu pravi proleter i opremljeni samo svojim mišićima i moždanim naborima na prodaju kako bi na bilo koji način preživeli, postaje sve više neizdrživo. Ta gornjostaleška Gvozdena + Teflonska Peta intelektualno se opravdava tako nesrazmerno besmisleno da se često njoj u prilog jednostavno i ne argumentuje, već se naprosto tvrdi: „Ono što ja definišem kao X je X (na primer, bilo kakva opozicija ugnjetavanju, eksploataciji i poniženju jednaka je terorizmu), a ko se sa tim ne slaže biće ubijen.“ Prema tome, kapitalizam rapidno uništava ljudsko društvo kao i njegovo mesto u prirodi. Pa ipak, i dalje je potpuno neophodno suprotstaviti mu se, a postoji i bogato iskustvo iz poslednjih 150 godina kako da se to čini i ne čini: moramo se, po svaku cenu, izvući iz katastrofalnog kapitalizma. „Katastrofa je to da nastavlja da deluje tako kako deluje“ (Benjamin).

Kao što su uređivači izvanrednog američkog časopisa *n+1* primetili pre dve godine: „Važno je što nam povest postavlja pitanje – o našoj sadržini ili svrsi u društvima ubrzavajuće nesigurnosti, uključivši tu i našu nesigurnost – koje mi kako god znamo moramo formulisati što je moguće oštrije, jer ćemo na njega odgovoriti vlastitim životima.“

Pre svega, neophodno je povezati najdublje želje ljudi, od čežnje do besa, ka *povesnoj orijentaciji* okrenutoj ne samo prema poželjnom, već po mogućnosti ostvarivom cilju. Bez toga, sva akcija bila bi puka reakcija, osuđena na malo ili nimalo uspeha.

Mi na pravoj, radikalnoj levisi, koji smo danas još jedina – u ovom povesnom času slabašna – nada, valja prema tome da se vratimo našim korenima: to će reći, Marks. Pored veoma visokih naučnih dostignuća za intelektualce, šta je u njegovom radu inspirisalo milione loše, delimično ili uopšte nikako školovanih ljudi da se organizuju u partije koje pretpostavljaju njegov horizont? To je činjenica da je sve što je on napisao duboko prožeto i oblikovano osećanjem da stari svet klasnog društva može biti ponovno uzglobljen i preusmeren ka emancipaciji, pravdi i zadovoljstvu: to će reći, uništen i zamenjen besklasnim

društvom.

Dve su komponente ovog orijentacionog vektora želje, frustracije i nade: destruktivna i konstruktivna. Destruktivna komponenta se temelji na kontradikciji rođenoj sa kapitalizmom i unutar njega – razuzdanoj konkurenciji koja prelazi u oligopole i monopole. Danas to vidimo najočiglednije u *ekološkom kolapsu* našeg vazduha, vode i zamljišta. Njegov bliznac je neprekidno i sve više destruktivno *globalno ratovanje*, cinično vođeno uz najprovidnije lažljivo maskiranje. Dugoročna očekivanja Marksa i svih njegovih ortodoksnih pristalica sada se gorko ostvaruju. To je praćeno klackalicom manipuliranih ekonomskih kriza korišćenih za ratovanje više klase protiv većine, i dovodi do dubokog osiromašenja i divljaštva. Skoro svi to osećamo u našim svakidašnjim životima, kogod misli da može da vidi bol i bes miliona, lobanje se cere čak između naslova naših poravnatih masovnih medija Uniformne misli (Zamjatin).

Pa ipak: konstruktivna komponenta moguće alternative jedina može sprečiti očaj i potpuni cinizam, kao i pasivno ili aktivno odstupanje pred onim što preovlađuje. To je pre svega imalo da bude – i bilo je – uništeno najefikasnijim tačeriškim sloganom, grubo ukradenim od radikalne levice: TINA (*There is no alternative* – Nema alternative). Zbog čega mi danas moramo jednako reći *TINA*, *There is no alternative*: pravedno društvo podnošljivo za život mora biti sačuvano, ali i *WHOA: We have our alternative. Mi imamo alternativu*, a to je budućnost oblikovana kao pravedna i lagodna za život, koju moramo pomno artikulirati. Ako je ne artikuliramo, duboko divljaštvo će pobediti. Govoriti o obnovljenom Marksu danas, znači uzdati se u to da je moguće buduće društvo u kome je lakše živeti – i raditi da se ono ostvari.

Eto zato je kolaps SSSR-a 1989. godine - i zatim SFR Jugoslavije i svih ostalih evropskih „socijalističkih“ zemalja, zajedno sa skliznućem NR Kine ka konfučijanskom kapitalizmu (dodajući uvredu povredi, oni svoj skrpljeni Kung Fu nazivaju Karl Marks) – bila posebna vododelnica. Ne zbog toga što je realni socijalizam/komunizam tada prestao da se suprotstavlja isuviše realnom kapitalizmu: to se zapravo dogodilo između četvrtine i polovine veka ranije. Ali ukoliko socijalizam/komunizam nije zaista postojao na svetskoj mapi, postojao je tim više u imaginaciji miliona ljudi koje sam spomenuo. Oni su verovali da uprkos svemu, „drugi tabor“ predstavlja drugačiji horizont, iako možda prisiljen na usporeni marš prema njemu sa mnogo nečistoća (koje su se mogle izbeći). Kao Trocki, oni nisu mogli odustati od ogromne nade da svet može postati povesno smislen (u čemu su bili u pravu) i da je to dokazano postojanjem „socijalističkog tabora“ (u čemu nisu bili upravu). Ishod je taj da je u globalnoj ideologiji dragoceno dete izbačeno zajedno sa nepodnošljivo prljavom vodom za kupanje. Preovlađujuća većina onih koji sebe danas nazivaju levicom – socijal demokrate – samo su sterilni administratori, koji služe kapitalizmu čak i onda kada povremeno pomalo usporavaju tempo uvlačenja u bedu i očaj.

1.2. Granice „pokretâ“

Ne poričem dobru volju i iskrenost različitih anti-kapitalističkih protesta koji su se rasplamsali u poslednjim dekadama, ali je očigledno da oni nisu vodili nikud. Njihovi kvazi-anarhistički nedostaci trajne organizacije i istorijskog pamćenja duboko su vezani za kapitalističko suženje povesnog vremena fiksiranog na skoro tačkoliku sadašnjost. To je istovetno sa činjenicom da se ti pokreti sastoje gotovo isključivo od studenata i profesionalne klase – grupisanja koje samo po sebi nikada povesno nije dovelo do revolucionarnih promena. Uza sav medijski spektakl, nikad nije bilo zaista vremena ili prostora za „pokret pokretâ“; moć i razaranja turbokapitalizma nisu umanjeni ni za pedalj. Trebali bismo da prepoznamo *muvementizam* sam po sebi kao ćorsokak, isto kao i staljinizovani pseudo-lenjinizam.

Glavni problem koji **se tu** pojavljuje, može biti sažet kao ono što je ranije bilo nazivano politička linija – vektor ka jednom opštem i (provizorno) konačnom cilju kao horizontu za svako napredovanje. Lenjinističke partije uvek su imale čvrstu “partijsku liniju”, iako često pogrešnu i podložnu promenama po kapricama vođa SSSRa (od Staljina do Brežnjeva). Drugim rečima, imale su previše usku kao i nesavitljivu, dakle pogrešnu političku liniju, bez dovoljno jasnih vektora prema željenom horizontu, a u staljinističkoj kontrarevoluciji sam horizont se korenito izmenio u protiv-plebejski. *Muvementizam* je kao reakcija na to odbio bilo kakvu pozitivnu liniju osim raštrkanih trenutnih slogana koji su pravedno ustajali protiv efekata kapitalizma na različite društvene grupe; drugim rečima, imao je nejasnu i zamagljenu političku liniju. Prema tome, klatno levice se klata od dogmatizma ka opuštenosti, od pogrešne definicije ka nedefinisanosti. Nijedno od ta dva nam ne može koristiti.

2. Ko smo to mi (proleter, plebejci današnjice)?

Istina je temelj zablude i same sebe.
Spinoza, 1677.

Ali ko smo to „mi“ – *proleter ili plebejci* današnjice, čiji najdublji *interes* leži u tome da srušimo klasnu građevinu koja nas guši? Marks se ispravno usredotočio na središnjeg povesnog agensa koji to treba i može izneti: proletarijat i njegovu „povesnu misiju“ spasavanja sveta. Bez uverljivog protivnika, bar čije jezgro poseduje duboku veru u svoju povesnu misiju spasenja, ne može se dobiti bitka protiv odlično organizovanog neprijatelja. Proletarijat se pokazao, verujem, kao korektna orijentacija na one koji su materijalno i moralno izgubili

skoro sve, a koji s druge strane, mogu skoro sve dobiti, čiji interesi zahtevaju rušenje postojećeg poretka: pa ipak, razumevajući ih isključivo kao industrijske radnike, teorijski horizont sve tri internacionale pokazao se zavisnim o uslovima 19. stoleća. Marks je bio upravo utoliko što su naša jedina nada oni koji pate. Oni su (mi smo) takođe otuđeni u našem podređenom položaju, ali mi smo jedini deo društva čiji vitalni interesi zahtevaju kraj razaranja ljudi i vrednosti, i sveprožimajuću pravednost i demokratiju. Uspešne revolucije, kao i one mnogo brojnije neizvedene i neuspele, pokazuju kako velika većina svih plebejaca ili proletera treba da se spoji u povesni anti-kapitalistički blok, ako hoće da zbací korporacijske, vojne i medijske imperije. Pod plebejcima ili proleterima podrazumevam ljude i društvene klase koje žive od svog fizičkog i/ili mentalnog rada – prema tome, takođe, seljake i intelektualce – a ne od nasleđenih privilegija i nepošteno stečenog bogatstva, mada se valja takođe čuvati ukorenjene plebejske podređenosti, posebno sitne radne buržoazije (vidi tačku 4 dole).

Da li imamo povesnu misiju? Da, *potencijalno*. Je li ona zagarantovana onim što je Marks jednom nerazborito nazvao “gvozdeni zakoni“ (*eherne Gesetze*) a moglo bi se isto tako nazvati nebeskim predodređenjem? Ne, nije. To je pre stvar nečega što je on mnogo bolje nazvao “tendencijskim zakonima”. Iznad svega, TINA: socijalizam ili varvarizam – danas, još bolje možemo reći komunizam ili divljaštvo – jedine su moguće alternative. Misija nam je poverena ne samo nepodnošljivom fizičkom i psihičkom bedom, nego i našim mučeničkim prethodnicima, pre nego svetlom budućnosti. Ne treba nam religiozni doping, već pesimizam intelekta i optimizam volje. Partija koja nam je potrebna neće biti crkva.

Društveno-politički, koje masovne društvene snage mogu pronaći kao svoj središnji interes, i prema tome nuždu, da se usprotive osiromašenju, eksploataciji i degradaciji od strane kapitalizma? Vrlo provizoran globalni pregled po ovom pitanju može navesti barem tri tačke: _

1/ Prvo, postoje stotine miliona seljaka lišenih zemlje, povremenih radnika, uličnih prodavaca i sličnih, koji konstituišu ogromnu većinu populacije u mnogim delovima onoga što je nekad bilo nazivano Jugom (Azija, Afrika, Južna Amerika), ali je danas infiltriralo „Sever“ – ne samo preko imigranata, već takođe i kroz pad u bedu „siromašnih belaca“. Oni vegetiraju od danas do sutra u upropaštenim selima kao i urbanim straćarama, a njihov otpor je uglavnom izražen preko povremenog vandalizma i stvaranja bandi. Oni su često podložni svim oblicima pukog preživljavanja kao što je dilovanje droge, a takođe i rasističkim napadima „domorodaca“ na imigrante, pomoću dobro finansiranih neo-fašističkih i drugih kriminalnih organizacija (od Al-Kaide i ISIS-a pa sve do severnoameričke *Tea Party* i evropskih neo-fašista). Ali, s druge strane, njihova duboka, iako prigušena, mržnja, može biti kanalisana ka protestima, često odgovarajući nasilno na nasilje koje oni trpe, protiv iseljavanja iz njihovih domova, lišavanja vode i električne

energije, i drugih klasnih, odnosno rasnih ugnjetavanja, kao i protiv totalnog podložništva privatizaciji putem tzv. budžetske štednje (kao na primer svugde duž Sredozemlja).

Ovde ću takođe ubrojati rapidno opadajuće pretkapitalističke ostatke urođeničkih naroda u bivšim kolonijama „belih“ metropola. Oni se prostiru od poznatog pokreta otpora Zapatista ELZ u južnom Meksiku i već dugo postojećih pobuna u centralnoj Indiji, pa sve do nekih protesta u Severnoj Americi i iznad svega u andskim zemljama, gde su čak u Boliviji i došli na vlast. Očigledno, oni mogu da imaju i zaista imaju uspeha samo kada su fuzionisani sa intelektualcima i tradicijama radničkog pokreta.

Ne znam nijedan dobar naziv za ovu klasnu grupaciju, i nazvaću ih *Ljudima gurnutim u bedu na rubovima društva*.

2/ *Nadničarsku radničku klasu* očigledno je nemoguće sasvim ukloniti – neko još uvek mora da proizvede materijalne stvari potrebne svakom društvu. Prema često spornim kriterijumima ILO-a, g. 2010-11, u servisima je bilo zaposleno preko jedne milijarde ljudi, a u industriji oko 670 miliona, i to uglavnom u Kini i u ostatku Azije, sa ostacima u klasičnim razvijenim zemljama Evrope i Severne Amerike. Njihove sindikalne organizacije su uglavnom potisnute ili iskvarene i pretvorene u sluge kapitalizma, ali tragovi nekadašnje borbenosti i dalje opstaju tu i tamo (kao u italijanskom FIOM-u). Njihov jak uticaj je u veoma malom broju slučajeva (Brazil, Južna Koreja, Južna Afrika) značajno doprineo državi blagostanja i boljoj demokratiji. Međutim, bez stvarne moći unutar jakih političkih saveza, ovi radnici obično čine fatalnu grešku ulazeći samo u kraće i nepovezane proteste protiv smanjenja plata, isključivanja, i sličnih poniženja, umesto da ih kombinuju sa generalnim anti-kapitalističkim stavom, i zbog toga bivaju izolovani i poraženi.

3/ Velika većina *žena*, osim malobrojnih ženskih kapitalista i izvršnih direktor(ic)a, i osim bogatih, a često i siromašnih, žena dopiranih kupovinom. Pozicija žena je određena „kapitalističkim patrijarhalnim strukturama, koje pomažu u osiguravanju eksploatišućeg sistema društvenih razlika pomoću rodnih ideologija koje održavaju, upravljaju i maksimiziraju prisvajanje viška rada“; jer „povesna akumulacija profita se oslanjala na jeftin iako društveno neophodan rad na reprodukciji radne snage kroz neplaćeni ili vrlo slabo plaćeni posao žena kod kuće“ (Hennessy 25 i 66). One su dvostruko potlačene, kroz javni i kućni posao, kroz često *de facto* i ne retko *de iure* političke prepreke. Njihov gnev i oštroumlje nezaobilazan je za bilo koju stvarnu radikalnu promenu, te je stoga materijalistički, a ne sektaški feminizam neophodan unutar anti-kapitalističkog saveza.

4/ Na kraju valja razmotriti ono što Terborn naziva „masama sa belim kragnama.“ One se protežu od srednjoškolaca i univerzitetskih studenata, koji su igrali važnu ulogu u svim protestima ovih poslednjih godina, do (često veoma) prominentnih intelektualaca, ali najveći deo pripada agregatu „srednjih“ klasa:

kancelarijski radnici, niži i srednji menadžeri, inteligencija. Ova grupacija uključuje i ovisnike o internetu i specijaliste za njega, razapete između „kibernetskog komunizma“ (Sh. Firestone) i monopolističkog profiterstva Bil Gejtsove vrste. Oni su ugroženi ekonomskim pustošenjem kapitalizma, ali se takođe plaše da ne zapadnu u jednu od moje prve dve grupe, da ne budu proleterizovani. Iako u jednako fragilnoj poziciji, njihove ideologije su, prema tome, heterogene i fluktuirajuće, brzo se pale i brzo gase (vidite severnoamerički *Occupy* pokret): velika većina intelektualaca više ne govori istinu o moći. Svejedno, njihovo radikalno krilo je nezaobilazno za bilo kakvu održivu anti-kapitalističku koaliciju sa prve tri grupe. Alternativno, oni mogu biti izmanipulisani protiv popularnih saveza, kao što se dobrim delom dogodilo u Čileu 1973. i skorije u Venecueli. Na desnici, njihovi značajni delovi mogu uveliko pasti pod uticaj rasizma, neo-fašizma i svih vrsta diktature, kao u Francuskoj, Mađarskoj i Egiptu.

Značajno je da je poslednjih godina levica dolazila na vlast *isključivo* putem koalicije četiri gore navedene grupe, u Venecueli, Boliviji, i privremeno u Grčkoj. Okružene okeanima kapitalizma, one ostaju vrlo povredive od strane banaka i tenkova.

Mnogo toga bi još trebalo dodati gore iznetoj blago klasnoj analizi. Ona samo sugerise revolucionarni potencijal rodno/polne podele, što se tiče starosnog spektra, ona samo spominje mlade, nedovoljno obraćajući pažnju na penzionere; takođe, ne spominje ekološke probleme kao ni dvostruku rasističku eksploataciju. Ona je samo početak. Ipak, jasno je da *konvergencija četiri gore navedene grupe* predstavlja jedini izlaz iz trenutne situacije. Posebno, mi, intelektualci, treba da izvučemo radikalne zaključke iz kapitalističkog „oštrog deklasiranja intelektualaca. Naše dragocene kompetencije su sve više i više neupotrebljive za sticanje dohotka i – nadajmo se – društvenog prestiža, takođe.“ (*n+1*). Najhitnija je destruktivna kritika zagušljive ideološke dezorijentacije, zbog koje ne samo „srednje“ već i proleterijske klase, navedene gore, često jure za lažnom nadom uzdizanja u buržoaziju dok se ekonomski sve više mrve i propadaju.

Završiću diskutujući: Šta je naša poluga? To znači da moramo da govorimo o *političkoj organizaciji*: ona je ključna karika na kojoj smo najslabiji. A to, opet, pretpostavlja u najmanju ruku jednu početnu diskusiju o našim horizontima, i o našoj „kulturi“ ili bolje, o mašti i svesti. Jer, kao što nas je Vitgenštajn učio, „videti da“ nužno znači „videti kao“, i dalje, protumačiti nešto kao takvo-i-takvo je delatnost — svo viđenje, fizičko ili (dodao bih) imaginarno, ko-definiše jedan mogući svet.

3. Dekolonizovanje duha: horizont i mašta

Teorijsko pravilo: oko ne može da funkcioniše bez mozga; ne postoji mozak bez društvenih pretpostavki; prema tome, ne postoji nevino oko. Svako čitanje nečega kao takvog-i-takvog uspostaviće sopstveno, vrednostima bremenito, značenje iz smisla teksta. Svako čitanje je poricanje (pojmovno potiskivanje) drugih stvari, značenja i vrednosti.

DS, 1988

3.1. Mogu biti kratak po pitanju horizonta. Suočeni sa internacionalnim mega-turbo-kapitalizmom, i naš horizont mora biti internacionalne i planetarne širine. Suočeni sa zatvaranjem klasa u nove „ograđene zajednice“ (*gated communities*) trojne finansijsko-vojno-komunikacione vladavine, naš horizont mora biti društvo bez klasa. Pod tim ne podrazumevam nerazuđeno ili uniformno, već najbogatije artikulirano društvo, ali bez antagonističkih klasnih interesa, po kojima ono što je dobro za manje od 5 odsto onih koji vladaju, u isto vreme znači masovno umiranje i glad za više od 95 odsto onih kojima se vlada. Drugim rečima, to može biti jedino obnavljanje i dodavanje novih ideja na ideje devetnaestovekovnih socijalističkih i dvadesetovekovnih komunističkih pokreta, pre no što ih je moć iskvarila. Valja da proširimo nagoveštaje kod Marksa i plebejskih pokreta koji su se na njega pozivali (počeo bih sa puno Engelsa, Kropotkina, Lenjina, Luksemburgove, Gramšija, i Brehta, ali sa malo ili nimalo Bakunjina, Prudona i Staljina) kao i kod svih upotrebljivih emancipatornih mislilaca nevezano za njihove etikete. Istaknuto mesto među njima zauzeli bi umetnički mislioci i radnici (u poeziji recimo od Homera i Tu Fua, pa sve do pevača kao što su Ledbeli, Bili Holidej, Žilijet Greko, Bulat Okudžava ili Bitlsi). Svi oni predstavljaju najbolji protivotrov onome što je jedan dobri teolog (Hinkelamert) nazvao „ideološkim oružjima smrti.“

3.2. Duboka promena globalne društvene mašte, uglavnom na gore, može najlakše biti viđena na delu u *jeziku* (kao i u svim umetnostima itsl.). Semantika određivanja horizonata i mogućnosti radikalno se promenila nakon početka 1970-ih zbog ideološke ili kulturne podređenosti imperijalnom kapitalizmu. Jedan primer: Marksov „opšti intelekt“, to će reći, kolektivna snaga ljudske inteligencije, odvojio se od ekonomije i politike, što je rezultiralo haosom fragmentiranih, osiromašenih i sektaških jezika. Dominantni *gleichgeschaltet* (uniformno utuđen) jezik predstavlja slepo obožavanje Mamona i kapitalističkog profita, čak i u sferama koje nikada ranije nisu bile zahvaćene njegovim destruktivnim dejstvom. Prate ga spremno tolerisani, dobrim delom čak i ohrabrivani, diskursi separatističkog etnocentrizma i nacionalizma, uglavnom izumljenog u devetnaestom stoleću

ili pak sada *ad hoc*. Sigurno je da je etnička mržnja bila stvorena svrhovito i prema planu vlastodržaca u malim državicama, i usvojena ne samo od oživljenih i bučnih fašističkih i polu-fašističkih partija duž Zemljinog šara, već takođe i od strane svih vlada širom sveta kao dobrodošla diverzija odvratanja pažnje od (doslovno) smrtonosnog centralnog problema klasnog ratovanja *odozgo prema dole*, koje povređuje i razvlašćuje narod. Jezik prezrelog kapitalizma prožet je i diskursom terora koji utuvljuju sve važnije vladajuće grupe, a koji prikriva tri bitne činjenice. Prvo, da su po svakoj održivoj definiciji terora – koja se otprilike svodi na ubijanje radi primera da bi se zastrašio ostatak stanovništva – glavni teroristi SAD i njihovi evropski saveznici u njihovim neobjavljenim ratovima (videti dva eseja na ovu temu u mojoj knjizi *Darko*, 253-306); i drugo, da je ulog u ovim ratovima krupni ekonomski i strateški interes svih vodećih država, kao i kriminalnih klasa u manjim državama. To vodi ka ozbiljnim populacionim promenama putem „etničkog čišćenja“ kao i putem masovnog izbeglištva, ubistava i gladi u Aziji i Africi, da bi te migracije potom bile upotrebljene za dalje pogoršanje među-etničkih strahova i mržnje.

Kao rezultat svih tih promena, dve glavne klase koje mogu delovati i koje su delovale protiv nasilnog kapitalizma, fizički i intelektualni radnici, kao i ne-imperijalne nacije koje su našle šansu za nezavisnost u hladnoratovskim međuprostorima, sada su zdrobljene i svedene na izolovane grupe. U celini, te klase i nacije nemaju značajniju političku organizaciju koja ih predstavlja; levica je svedena na male sekte koje se međusobno spore, ponekad sa zanimljivim pogledima koji uvek izvire iz dubokog neprijateljstva radnih masa protiv njihove eksploatacije, ali bez političke težine. Veoma mnogo ogađenih i/ili utučenih osoba potonulo je u atomistički individualizam, apatiju i samoću, u najboljem slučaju ublaženu malim privatizovanim krugovima. Kao što sam ranije spomenuo, sve radikalniji desničarski pokreti, manje ili više fašistički nacionalisti, često snabdevani od strane bogataša i tajnih službi, pridobili su u odsustvu prave levice veću popularnu podršku, i u nekim državama danas su deo vladajuće elite i često njihova udarna avangarda pri izazivanju ratova i zločina na etničkoj osnovi.

U radikalnoj cezuri post-modernizma, gde je dominacija finansijskog kapitala zamenila dominaciju industrijskog kapitala, proizvodnja masovnih dobara i masovna zaposlenost bila je potisnuta proizvodnjom velikih bogatstava za 1 odsto ljudi i ogromne bede za oko 95 odsto (gde onih preostalih 4 odsto sačinjavaju Džek Londonovi „Najamnici“) To je imalo dve glavne nehumane posledice. Prvo, urušena je slika i osećanje društva kao *zajednice* ljudi i delatnosti: zajednica je postala ne-radeća i nekorisna za rad (Nansijevim rečima *désœuvrée*). Nemilosrdni libido klasne dominacije uveliko je razorio tradicionalne mreže solidarnosti u porodici, klasi itd. Umesto toga imamo cunamije apatije i cinizma, i pokatkad male kvazi-zajednice – od erotskog polnog para ili neke druge emotivne veze, pa sve do religiozne (ortodoksne ili *new age*), umetničke ili bilo kakve druge male grupacije. Sve one naravno mogu biti divne ukoliko su povezane

sa osnažujućom društvenom zajednicom, ali po pravilu ostaju fragmentirane i nepovezane, i služe poput štaka. Međutim, ljudska bića su moguća samo kao „bića sa“ (drugim ljudima, stvarima, zajedničkim idejama, emocijama, izgledima i horizontima). Najveća perversija nastaje kada se te kvazi-zajednice pretvore u „proklete zajednice“ (Schininà) klasne ili etničke mržnje, u grupacije za ubistva, eksploataciju i poniženje. Ukratko, ne možemo imati istinskih zajednica dokle god se ne oslobodimo kapitalističke dominacije.

Drugo, u kapitalističkom jurišu, dobro definisanom od strane njegovih intelektualnih egzekutora kao ulivanje „slabe misli“ u opoziciju kapitalizmu, potisnut je i izgubljen pojam odredišta i cilja. Ukoliko nemamo cilj, onda ne može biti ni puta, samo lutanje i stalno pustinjsko beskućništvo. Kada imamo cilj, možemo da tražimo put koji je takođe i metod. Cilj, to je pravednost i sigurnost za sve: socijalizam, ili još bolje, komunizam za sve. Zajednica (*communauté, community*) je neraskidivo vezana za komunizam.

To takođe znači da je tok povesti kao promene bio zanjek: ostala je samo sadašnjica stalnih šokova i senzacija, dobro predstavljena kako finansijskim klasnim ratovanjem odozgo, tako i „šokom i strahopoštovanjem“ (*shock and awe*) američkih bombardovanja.

Ponor koji je iskopao ubilački finansijski kapitalizam prema tome je savršeno i užasavajuće totalizujući. Kako bismo izašli iz njega, kako bismo „dekolonizovali duh“ (Ngugi), treba da radimo uporedno na horizontu, mašti i/ili kulturi, kao i političkoj organizaciji. Postavljajući praksu kao ključ, ja ću se u ostatku ovog eseja koncentrisati na ovaj poslednji element. Pitanje svih pitanja je: koja vrsta političke organizacije nam je potrebna kao arhimedovska poluga?

4. Ni sa tobom ni bez tebe: o anti-kapitalističkoj političkoj partiji u 2010-im

sic ego nec sine te nec tecum vivere possum,
et videor voti nescius esse mei. aut formosa
fores minus, aut minus inproba, vellem....
[Eto ne mogu živeti ni bez tebe ni sa tobom, i
izgleda kao da se ne mogu odlučiti, o kad bi
bila manje lepa ili više verna!]
Ovidije, *Amores*, oko 10 BCE

4.1. Ne s tobom: Argumenti protiv potrebe za nekom vrstom čvrsto organizovanog nukleusa u anti-kapitalističkom pokretu

4.11. „Bilo koje stalno vođstvo sa obaveznom koordinacijom važnih tekućih aktivnosti iz centra je kontra-produktivno.“

Ovaj stav je veoma popularan ne samo među anarhistima, već i među troćetvrtinskim anarhistima „pokreta pokretâ,“ od Sijetla preko Dakara do *Okupaj* pokreta u SAD. Nastao je na osnovu očiglednog neuspeha nacionalnih kao i komunističkih partija sa ispočetka globalnom ali krutom strukturom, ustrojenom odozgo prema dole. Sumnja anarhizma spram organizovanja odozgo prema dole korisna je komponenta bilo koje buduće anti-kapitalističke organizacije. Moram naglasiti kako anarhisti, jednako kao i lenjinisti, baštine nasleđe gnusnih grehova međusobne netolerancije i mržnje; nasuprot tome, i jedni i drugi moraju biti dobrodošli u narodnom frontu protiv turbokapitalizma – *pod uslovom da* se slažu sa fleksibilnom ali efikasnom organizacijom diskutovanom u ovom eseju. Ipak, suočen sa punom kompjuterizacijom, globalizacijom i militarizacijom neoimperijalizma, stav anarhistâ utemeljen na idealu zanatske radnje, koji sam citirao gore, sulud je: on je ne samo neefikasan, već čak garantuje neuspeh. Kako radnici u industrijski razvijenim zemljama mogu da ustanu protiv multinacionale koja će jednostavno pomeriti fabrike u kojima i protiv kojih oni štrajkuju i premestiti ih u još siromašniju zemlju? Samo putem rekreiranja neke bliske analogije sa sve tri povesne Internacionale, to će reći, radeći za i u koordinisanom – i u nekim odlučnim momentima trenutno ali čisto hijerarhijskom – sklopu iskrenih i doslednih antikapitalističkih pokreta, partija, ljudi i grupa. Takva koordinacija zahteva neku vrstu centralnog autoritativnog tela, izbornog i opozivog, verovatno ne predugo na istom mestu ili kontinentu, ali čije se odluke u slučajevima nužde moraju poštovati.

To važi takođe i za nacionalne organizacije jednog takvog internacionalnog pokreta, recimo za štrajkače protiv kojih su upotrebljeni razbijači štrajkova iz siromašnijeg regiona ili klase. Razgranata nacionalna, i gde je to neophodno internacionalna, snaga koja može reagovati brzo koliko i kompjuterski linkovi multinacionalne korporacije nezaobilazna je, kako bi moglo da se govori sa razbijačima štrajkova u njihovom žargonu i sa poznavanjem njihove pozadine. Ili, ukoliko bi štrajk težio (kao što on to i treba) tome da pogađa sve fabrike te korporacije ili možda čitave industrijske grane, ili ukoliko bi trebalo bojkotovati njihove proizvode naširoko, tako organizovana sila jedina je stvarna mogućnost kretanja u stupu sa kapitalistima i oružanim snagama.

Induktivno, prema tome, argumenti protiv citata u naslovu su jaki.

4.12. „Ukoliko nije suvišno – to će reći, ukoliko može da radi dobro u datu svrhu – svako stalno vođstvo i obavezna koordinacija tekućih važnih aktivnosti iz centra je izrazito podložna birokratizaciji takvog centra, koja će učiniti više štete nego koristi pokretu u celosti.“

Prigovor: ne postoji pokret koji bi bio amorfna masa, svaki pokret ima uz promenjivu periferiju i neko jezgro sa kojim pokret stoji ili pada. Preostaju samo dva pitanja. Prvo: hoće li takav centar biti kratkog ili dugog trajanja? Hoće li biti lokalno, nacionalno ili internacionalno koordinisan? Drugo, da li postoji potreba za koordinacijom ne samo u prostoru, već takođe, i možda primarno, u vremenu – tako da iskustva borbi ne ostaju ograničena na momentalni prostor i vreme već su popularizovana, prosejana i generalizovana za buduće potrebe? Koordinaciju u prostoru prihvataju, mislim, čak i ponajviše anarhistički pokreti; ali često se teoretski poriče potreba da tela postoje i umovi funkcionišu koordinisano u vreme *između vrhunskih manifestacija* (to se onda u praksi pokušava nekako napola skrčiti). Svakako, birokratija (ili bolje, oligarhija) smrtonosna je zaraza protiv koje se treba boriti, ali izjednačavanje svakog stalnog – čak i izabranog, smenljivog i odgovornog – centralnog tela sa birokratijom, logički nije dokazivo. Jedna sarkastična primedba tvrdi da je izjednačavanje organizacije sa degeneracijom vrlo slično hrišćanskoj dogmi pada u Iskonski greh (Hallas 11). Ono svedoči o dubokom nepoverenju prema radnim ljudima unutar antikapitalističkih pokreta, kao da oni nisu sposobni da uspostave trajnu kolektivnu i demokratsku kontrolu od baze prema gore. Suprotno tome, ja ne vidim nikakvu vrlinu u slaboj organizaciji ili dezorganizaciji: „organizacija je jedino oružje proletarijata“ (Lenjin).

Istina, sve ako je beskorisnost bilo kakve mandatorne koordinacije iz centra nedokazana, to ne znači da je njena suprotnost tačna – jasno je da nijedno vođstvo ne može biti nepogrešivo, i da je permanentno vođstvo podložno degeneraciji. Međutim takođe je jasno da u kompleksnim društvima, kao što je to kapitalističko, ne postoji efikasna delatnost bez formalnih organizacija. Ali to ne znači da je svaka organizacija ili koordinacija iz centra uvek korisna. Možemo samo reći da stalno, izabrano i odgovorno rukovodstvo može u većini situacija biti mnogo korisnije nego njegovo odsustvo. A u kojim to uslovima važi i u kojima ne, ne možemo prosuditi pomoću opštih postavki već samo kroz indukciju iz pojedinačnih situacija.

4.13. „Iskustvo socijal-demokratskih i zatim komunističkih partija predstavlja jasan dokaz postavki 4.11 i 4.12.“

Nastavimo dakle induktivno. Dokazi su naravno vrlo brojni i veoma impresivni. Nemačka socijal-demokratska partija kao i njeni sindikati već su na početku 20. stoleća bili toliko birokratizovani da je sociolog Robert Mihels mogao na njima da bazira svoju hipotezu o „gvozdenom zakonu oligarhije“ u političkim partijama. Isto važi i za britansku laburističku partiju i poslovično glomaznu birokratiju njenih sindikata, i manje ili više za sve partije Druge internacionale. Sve one ne samo da nisu uspele već nisu ni pokušale da zaustave enormnu klanicu Prvog svetskog rata, gde su desetina miliona proletera služile kao raznošeno i trovano topovsko meso. Teško je zamisliti težu izdaju organizovanog centra protiv njegovih članova nego što je ova (osim valjda na vrhu staljinizma).

Što se tiče „boljševiziranih“ partija po dolasku na vlast: Lenjin je imao najmanje dva modela socijalističke partije. G. 1903-1904. partija je bila zamišljena za ilegalni podzemni rad pod svirepim carističkim pritiskom, tako da njegov horizont striktno konspiracije i jake centralizacije vredi samo za te uslove. Ako se imperijalni kapitalizam razvije u punu Gvozdenu petu (sajber i nanofizičku verziju Londonovog romana), možda će nam biti potrebno da skinemo prašinu sa ovog prvog modela i ponovo ga koristimo. No g. 1905. i posle oktobarske revolucije 1917., kada je partija postala legalna, Lenjin se odmah okrenuo ka oblicima masovne partije sa punim demokratskim centralizmom, to će reći, izbori odozdo nagore i sloboda frakcija i sukoba mišljenja u svim legalnim organima, uključujući i centralni komitet, politbiro, kao i kongres koji bira te organe praktično svake godine. Vratiti se ovom drugom Lenjinovom modelu kasnije.

Nažalost, puno ekonomsko i demografsko rasulo Rusije, koje je ostavilo komunističku partiju kao jedini koordinacioni subjekt države, nateralo je Lenjina 1921, usred naglog povlačenja u NEP, da uvede zabranu frakcija u trajanju od jedne godine. Zbog njegove bolesti i Staljinovog pristizanja kao sekretara sve elitiziranije partije, ta zabrana nije nikad povučena, te je za nekoliko godina komunistička partija usvojila, pomoću masovnog prijema novih članova kao i pomoću čistki, istinski monolitan staljinistički model birokratske oligarhije i terora. Ovaj brutalni model nema sa glavnom boljševističkom tradicijom do 1921. nikakve veze osim u propagandi Staljinovog sistema laži i ubistava svih „starih boljševika“: njega moramo u potpunosti odbaciti.

Konačno, moramo pamtili elementarno logičko pravilo da se iz pojedinačnih postavki ne može izvući opšti zaključak (*ex propositionibus particularibus nihil sequitur*). Zbog toga ni devetnaestovekovna nemačka socijal-demokratija, niti Staljinova komunistička partija ne dokazuju ništa što se tiče vođstva i mandatorne koordinacije iz centra. Pa ipak, obe partije ostaju izuzetno gorke povesne opomene kao ćorsokaci koji se uvek moraju držati na umu.

4.2. Niti bez tebe: argumenti u prilog potrebi neke varijante komunističke partije

Ukoliko uzmemo Lenjinov model legalne partije kao početnu hipotezu, onda on treba da bude dopunjen mnogim iskustvima posle njega, i to iz dve grupe izvora. Prva će početi sa Gramšijem i nastaviti se analizom pozitivnih i negativnih vidova unutar „realsocijalizma“ Jugoslavije, Kine i Kube – a takođe i Vijetnama, sandinističke Nikaragve i danas Bolivije - ukoliko i kada oni postanu dostupni analizi. Druga grupa izvora ponovo će obraditi iskustva unutar buržoaske (ili bolje *citoyen*) demokratije, posebno u njegovim ranim, još uvek nepotpuno kapitalizovanim oblicima, kao i libertarijansko anarhističkog organizovanja,

pritom odbijajući njegovu dogmatsku tendenciju ka individualističkom haosu i neefikasnosti. Što se tiče našeg horizonta, dva pitanja ostaju najbitnija. Jedno je opšte: kako bi takav model izgledao danas? Drugo je posebno: da li je Lenjinovo insistiranje na političkoj partiji koja stvara stavove i osigurava njihovo provođenje, i dalje neophodno, a prema tome i dalje prihvatljivo?

4.21. Ponajprije ću se upustiti u drugo pitanje, jer je ono preliminarno i važno. Sledeći Halasa (15-16), osloniću se na razliku između *avangarde* i *elite*. *Avan-garda* je vojni temin za istureni odred napredujuće vojske ili mornarice: taj odred nije niti bolji niti gori u odnosu na ostalu vojnu silu, nego je funkcionalno drugačiji od nje, jer izviđa i istražuje teren u koji čitava vojska treba da napreduje. Metaforično, to označava grupu koja "predvodi" ili "se nalazi u prvim redovima" novih ideja i pokušaja, na primer u kulturi (termin je skovao Sen Simon, i to za umetnost). To ima smisla kao metafora za političku borbu i opoziciju jedino ukoliko iza avangarde sledi glavno telo, ili ukoliko se, u najmanju ruku, razumno može očekivati da će je ta glavna grupa slediti u ne tako dalekoj budućnosti. Prema tome, ova metafora – korisna u svoje vreme, i možda ponovo u budućnosti – treba da se oprezno koristi; tome ću se vratiti.

Nasuprot tome, elitizam se temelji na pretpostavci da su očigledne razlike u sponostima, svesti i iskustvima ljudi duboko usađene u njih – možda čak biološki. Samo veoma ili ponešto mala elita, po ovom stavu, sposobna je da vodi društvo, dok je masa večno nesposobna za nezavisno donošenje odluka i za vođenje poslova zajednice – za *samoupravljanje*. Ovakav stav je formulisan po prvi put i najbolje u Platonovoj *Državi (Politeia)*. U središtu njegovog dijaloga nalazi se figura i tip Vladara kao klase Znalaca. To označava i otelovljava stapanje znanja i moći nezaobilazno za savršenu (klasnu) zajednicu ili državu. Evo ključnog pasusa iz Platonove četvrte knjige *Države*:

Ima li u državi, koju smo upravo zasnovali, građana sa određenim znanjima takvim da se na osnovu njih ne mogu davati dobri saveti ovoj ili onoj struci koja postoji u državi, nego takvim koja se odnose na samu državu kao celinu, na najbolji način njene unutrašnje organizacije, kao i na najbolji način njenog odnošenja prema drugim državama?... Onda će po ovom najmanjem staležu, koji upravlja i vlada, po njegovim delima i njegovom znanju, cela država koju smo sagradili biti po prirodi mudra, a čini se da je prirodom određeno da najmanji bude onaj stalež kome je dato da ima udela u tome znanju, jedinom koje, u poređenju sa ostalim naukama, možemo nazvati mudročću (*sofia*).... (428c-429a, prevod A. Vilhar i B. Pavlović)

Putanja komunističkih partija na vlasti, od Lenjina do Tita, Maoa, Kastro i Hoa – da se ograničim samo na vođe istinskih narodnih revolucija – čini se da odgovara Platonovom horizontu.

Prema tome, moderni elitizam i avangardizam imaju na levisi zajedničkog imenitelja u hegemonijskoj Partiji koja bi trebala da koristi svoju moć da odozgo ukine otuđenje radnog naroda i odgoji ga da koristi neposrednu demokratiju odozdo. Čak i posle revolucionarnog preuzimanja moći, interval ili „tranzicija“ takvog praktičnog i teorijskog odgajanja bio bi vrlo tegoban, jer u njemu se simultano mora odbraniti revolucija protiv neprestane pretnje svetskog kapitalizma kao i, bez sumnje postepeno, radikalno preoblikovati čitava ekonomija i način života. Takav period zahteva intimno, neprekidno i rastuće stapanje moći i znanja. Pošto bi on usto povesno morao da bude prvi korak ka razbijanju oligarhijskog oblika baš takvog stapanja, nastaju bitni tegobni problemi, kojima komunističke partije nakon Staljina nisu bile dorasle (moj teoretski prilaz tome je u „15 teza“).

Nasuprot avangardizmu, elitizam ne veruje da se glavno telo može bilo kad pridružiti i sjediniti s avangardom; ili drugim rečima, ne veruje da empirijske razlike između sposobnosti različitih ljudi imaju glavni i odlučujući koren u društvenom otuđenju s kojim se može boriti i koje se može promeniti. Elitizam (recimo profesionalna Crkva) je neophodna ideologija svake vladajuće klase – dakle, svih kapitalista i buržoaskih vlastodržaca. U socijalističkim i komunističkim partijama ona je uvek bila znak najopasnije antidemokratske i hijerarhijske degeneracije.

Ja međutim držim da je metafora avangarde, manje grupe prethodnika koja može prva primetiti važne vidove situacije i izvestiti o njima postojeće ili bar začeto glavno telo, ostaje na našem dnevnom redu, pod uslovom da bude nerazdvojno združena sa demokratijom odozdo na gore u partiji i celom društvu. Razlog tome jeste što je otuđenje, kome je Marks nadenuo ime pre 170 godina, danas proželo celo društvo u još jačim i još obilnijim oblicima, uključujući nužno i plebejce ili proletere (narode i klase bez svojine nad sredstvima za proizvodnju). Da bi zauzdala verovatne ekscese od strane avangarde, upotreba ovog termina treba da bude samosvesno kritička i da izbegava podjednako privatizovani očaj kao i neumerene pretenzije. Ipak, glavno telo proletarijata očigledno teško pati pod nemilosrdno rastućim pritiskom klasnog rata odozgo, od strane finansijskog i svakog drugog kapitalizma protiv njega (up. Bufetov intervju) i protiv sve više i više proletarizovane srednje klase. tako da se ne može predvideti kada će se uključiti u aktivni otpor. Spremnost je sve.

U to spada, na istaknutom mestu, pripremanje kroz naše diskusije i aktivne prakse odgovarajuće organizacione forme, da se najveći broj proletera pridruži avangardi.

4.22. Dalje prosvetljenje može se naći pomoću kratke parafraze Gramšijevog argumenta u prilog ujedinjujućeg političkog centra sa tačke gledišta *svesti potrebne za trajnu radikalnu aktivnost*. Za hladnokrvno analiziranje i planiranje efikasne politike nisu dovoljne samo spoznaje već valja takođe usvojiti i tehnike spoznaje ili mišljenja koje ne slede takozvani „zdravi razum.“ Jer on je

svest duboko inficirana banalnostima i greškama koje izvire iz otuđene prakse klasnog društva, i deponovana u sam jezik kao i u neosnovana prednaučna verovanja tradicionalnog znanja. Stav ove „svakodnevne filozofije“ je po pravilu nekritički, nasumičan i fragmentaran. Bez sumnje, do kritičke svesti potrebne za povesnu promenu može se doći samo ukoliko se pođe od naivnog razumevanja masovnih učesnika u društvu koje se menja, od popularne „implicitne“ filozofije — ali samo pod uslovom da se ono dalje artikuliše, preradi i rafiniše u suvislo i eksplicitno političko znanje. Jedino tako može se doći do društvene grupe sa zajedničkim načinima mišljenja i delovanja, to će reći, s jedinstvenim stavom spram svih dešavanja. To omogućuje i dijalog ili povratnu spregu za međusobni odgoj i obrazovanje između zdravog razuma datog popularnog sloja i nekih intelektualaca novog, angažovanog tipa – koji deluju ponešto kao metalni prstenovi koji drže zajedno prečage bureta: time bi po Gramšiju došlo do političke paritje kao „kolektivnog intelektualca“ (vidi Hauga i Tomsona).

4.23. Prema tome, kakva organizacija danas može biti korisna analogija Lenjinovoj i Gramšijevoj partiji sa istinski demokratskim centralizmom, kao kolektivni aktivistički mislilac usred drugačijih, ali jednako akutno generalizovanih kriza vrednosti, verovanja i institucija? Ostaviću sad po strani treba li ona biti nazvana komunističkom ili uopšte partijom (iako to ideološki nije indiferentno, tako da ću nastaviti sa upotrebom ovih termina) i usredsrediti se na njegove horizonte i oblike. Preostaje mnogo toga što ne znamo, ali možemo početi sa negacijama.

Prvo, takva partija, kolikogod ona bila mala na početku, mora biti sačinjena od pojedinaca koji se slažu sa platformom ciljeva utemeljenom na stavu i metodu koji obuhvata ono bitno iz Marksa, to će reći, sa horizontom anti-kapitalističke emancipacije svakoga i svih. Međutim, opšte slaganje nije dovoljno. Partija mora odmah imati najmanje dve sledeće karakteristike: aktivnost u nekim pametno izabranim poljima koja se snažno tiču proletera kao građana i kao klase, i međusobno učenje među članovima partije na osnovu teorije korištene u praksi, kao trening za ono što se pokazuje kao moguće. To se tiče posebno međudelovanja između dve nezaobilazne komponente svake partije, manualnih i mentalnih radnika. Treba pretpostaviti da, pod stalnim jurišom besramne i tehnički efikasne propagande individualizma, svi mi smo manje ili više inficirani takvim mizantropskim stavom, tako da se jedino pomoću aktivnog rada i međusobnog učenja, te kroz kritičku refleksiju na naše velike pretke, možemo postepeno oporaviti. Naš horizont ostaje ono što je Luksemburg zvala „spoj nauke i radnika.“ Izdavačka delatnost u štampanim i elektronskim formama, i gde god je to moguće sa video i medijskim komponentama, kako za unutrašnju tako i za spoljašnju propagandu, biće odista nezaobilazna; ona treba da hrani lokalne čitalačke i gledalačke diskusione i izdavačke grupe.

Drugo, takva partija mora odmah funkcionisati kao puna demokratija sa koliko god je centralizma neophodno, kako bi se povećala njena efikasnost – ni manje ni više. Kako je Lenjin prvobitno insistirao, avangardna partija mora se pridržavati „pravila nadahnutih Pariskom komunom, u nameri da se suzi politički profesionalizam: izabrani predstavnici treba da imaju plate kvalifikovanog radnika, treba stalno i budno suzbijati usluge i privilegije za izabrane predstavnike, a oni treba da ostaju odgovorni svojim biračima“ (Bensaïd). Svi oblici demokratije, ne samo prvenstveno parlamentarne (iako se i ona takođe može koristiti) već što više neposredne i asocijativne, kao što su plenumi, aktivni, rotacije funkcija, itd., dobrodošle su pod uslovom da povećavaju efikasnost. Jaki sukobi stanovišta praćeni zajedničkim poštovanjem nezaobilazni su za partiju koja neće biti samo sekta. Jedino u takvoj situaciji, proveravanoj praktičnim radom, mogu se kristalisati jasni i zdravi stavovi. Međutim, sva takva mišljenja i stavovi moraju biti unutar platforme prihvaćene na početku. Ona može (i naravno s vremena na vreme treba) da bude dopunjena i promenjena, ali jedino ukoliko horizont definisan u prethodnom paragrafu i neke središnje orijentacije prema njemu ostaju fiksirani i nepromenljivi. Ustvari, formulisati takve orijentacije i “načela” platforme, predstavlja, zajedno sa neposrednim praktičnim aktivnostima među proleterima, glavnu svrhu takve partije.

Sve u ovom pod-odeljku temelji se na modelu partije u jednoj državi, ali bi važilo, uz nužne izmene, i za udruživanje tih partija u međunarodnim razmerama.

Bensaïd je primetio kako, paradoksalno, sâm izum takve partije kao dela koji predstavlja celinu radničke klase (ili radnih klasa, kako bih ja rekao) otvara mogućnost da taj deo sebi prisvoji vlast, umesto da to učini ceo blok klasâ, kao i suprotnu mogućnost da klasa sebi iznađe drugačije, mnogostruke organizacione oblike za svoje različite i mnogostruke interese, kako se to ustvari i često dešavalo u sindikatima.

5. Šta sada?: početni predlozi

Hleb je prvo pravo naroda.

Louis Antoine de Saint-Just

5.0. Središnja crvena nit bilo kakve anti-kapitalističke platforme neizbežno je redistribucija bogatstva odozgo, od najnaduvenijih i nekrofilskih 5% ka radnih 95% ljudi.

5.1. Koja bi trebalo da budu neposredna i polu-trajna načela naše platforme (koja se mogu proširiti ili izmeniti kada ustreba)? Nemam potpuni skup tih načelâ. No predlažem da ta pravila uključe bar sledeće tačke, kao početni i ne do kraja

iscrpn i crveno-zeleno-feministički strateški predlog za smanjenje bede ogromne većine naroda, koji treba da bude obogaćen taktikama kraćeg trajanja:

- Finansijski kapitalizam treba i znači ratovanje; današnji krajnje grabljivi i beskrupulozni kapitalizam napregao se da uništi sve oblike ljudskog zajedništva osim novčane povezanosti. On predstavlja stvarni teološki ekstremizam našeg razdoblja, a takozvani Islamisti su mu samo bleđa kopija: kuga na obe njihove kuće! Stoga se moramo žestoko suprotstaviti svakom nasilju i ratu osim u slučajevima čiste samoodbrane, na primer protiv otvorenog napada na središnje interese naroda; moramo odbiti učestvovanje u NATO-u i bilo kakvom vojnom izdatku koji nije neposredno povezan sa samoodbranom zemlje; moramo se nepokolebljivo orijentisati ka svenarodnoj teritorijalnoj odbrani - švajcarskog tipa – uz striktnu kontrolu nad visoko-tehnološkim i specijalističkim jedinicama kao što su avijacija i tenkovi, sa rotiranjem članstva u njima (zapamtimo Aljendea!);

- Moramo se žestoko suprotstaviti uvlačenju radnog naroda u bedu koju diktiraju finansijski i drugi kapitali. Potrebna je stroga demokratska kontrola banaka (sa horizontom njihovog preuzimanja) i monetarne politike, kao i odbijanje dva stuba kapitalističke moći. Prvo, to je odbijanje Evropske Unije kakva stvarno postoji, čija je zamisao dobra – ukoliko bi se temeljila na socijalističkoj demokratiji. U našoj stvarnosti ona je izvrnuta u tamnicu narodâ, na prisilnu nemaštinu i glad pomoću sporog ubijanja preko banaka (Grčka) a ako treba i pomoću brzog ubijanja preko tenkova (Ukrajina). Drugo je odbijanje međunarodnih organizacija kapitala – Svetska Banka, STO, MMF, uključujući i najopakiji TTIP predlog – kada god oni žele da nametnu ekonomsko osiromašenje i robovanje. Načini što bezbolnijeg izlaska iz Evro-zone treba da budu pažljivo ali i brzo pripremljeni za slučaj potrebe, a otplaćivanje nacionalnog duga uslovljeno njegovim prebijanjem na manje od polovine (up. Lapavitsas);

- Moramo voditi tvrdoglavu borbu za minimalnu nadnicu i minimalni građanski dohodak bilo koje osobe starije od 16 godina (uz najoštriju borbu protiv izrabljivanja dece), za dostojanstvene penzije, i za zdravlje, vodu, obrazovanje, i druga zajednička dobra (*commons*) dostupna čitavom stanovništvu;

- Moramo voditi tvrdoglavu borbu za ekološku pravdu: negu šuma i močvarnih predela, odbijanje atomske energije, sve veće korišćenje vozova i bicikala umesto automobila, smanjenje energetske potrebe konzervacijom, itsl.;

- Moramo neprestano tražiti oblike efikasne internacionalističke borbe, prvo zajedno s ostalim evropskim – posebno južnim – narodima, ali zatim i šire (malo više o ovome dole pod 5.2).

- Moramo se smesta suočiti sa besprimerno velikim migracijama izbeglica iz zemalja koje međunarodni kapitalizam fizički uništava, a to su za Evropu izbeglice iz Afrike („Crni“) i Zapadne Azije („Arabi“). U dolazećim godinama i decenijama njihov broj neće opadati nego rasti. Oni su naši susedi, naša ljudska braća i sestre; juče su mnogi od nas bili u njihovom položaju, a sutra bismo opet mogli biti. Usto, njihov beg od smrti zbog bombi i gladi

nezaustavljiv je. I konačno, njihov je rad neophodan kako bi preživeli makar i smanjeni oblici ljudskog blagostanja (zdravstveno osiguranje, školstvo, penzije i slično) u evropskim društvima. Moramo se boriti da im se ustupi, u celoj Evropi, puno pravo azila od nasilja zbog kojeg beže (upor. Iveković 245-58 i passim) kao i mogućnosti za rad. Ako se ne pobrinemo valjano da uspostavimo mreže za saradnju sa njima i sa mestima na koja dolaze, oni će biti iskorišćeni za naduvavanje fašističkog šovinizma koje bi uništilo sav naš ostali trud.

Dok taktički kompromisi oko nižih oblika takvih i sličnih tačaka lako mogu biti neophodni, posebno na početku, načela ne smeju nikad biti zaboravljena i izigrana iz taktičkih svrha: ona su razlog postojanja partije. Kao što će naši neprijatelji odmah znati, takva partija će biti u najmanju ruku usmerena protiv sadašnjeg finansijskog kapitalizma, prema tome na neki način kejnzijanska, a po svom konačnom horizontu neizbežno (ma koliko „neo-“) marksistička ili komunistička. Toj našoj zastavi mi treba da dodamo još jednu boju (zelenu), ali nikad se ne smemo stideti crvene, jer ona znači krv i život.

5.2. Ovde ne mogu razviti ono što je veliki Lucio Magri nazvao „Novi komunistički identitet“, ali citiraću neke od njegovih središnjih uvida (više o tome može se pročitati u mom tekstu „Prescience“). On ih temelji na dva konvergirajuća sveobuhvatna faktora. S jedne strane, današnja tehnologija i pristup informacijama omogućuju kako smanjenje rada, tako i decentralizaciju moći – njegovim rečima, „danas je ideja komunizma u njenom originalnom i bogatom značenju emancipacije po prvi put povեսno zrela,“ bez fiksacije na ekonomski progres i na državu kao jedinu alternativu dominantnom tržištu. To je ono što je Breht 1950-ih nazvao mogućom nastanjivošću naše planete. S druge strane, kapitalizam se ne može nositi sa okolinom, jer to zahteva dugoročno planiranje i odstojanje od motivacije profitom. Prema tome, kvalitativna umesto kvantitativne proizvodnje danas je moguća ali je onemogućena u korist „proizvodnje iluzija i efemernog“ koja poriče potrebe zdravlja, odgoja ili prostornog planiranja. Danas je strukturalni preduslov kapitalizma irelevantnost politike, korištene poput šupaljeg rituala za odluke koje donose novi vladari, mala ekonomska i tehnokratska oligarhija u internacionalnim ekonomskim i političkim centrima, lišena bilo kakvog demokratskog uticaja. Ovoj se građanskoj degeneraciji možemo suprotstaviti samo „punim razvojem političke demokratije.“ Novi svet neposredne globalne moći finansijskog kapitala i multinacionalnih korporacija potrebuje internacionalnog protivnika, Rusoov i Titov *narod* kao „kolektivni politički subjekt sposoban da sprovedi dugoročan opšti projekat.“ A taj protivnik kapitalizma ne može biti prodoran bez gramšijanske partije (ili grupe partija) kao „stimulusa i sinteze složenog sistema autonomnih i permanentnih političkih pokreta.“ Siriza, Podemos i neke Latino-Američke koalicije mogu biti prethodnici takvog stimulusa i sinteze, pod uslovom da je njihov unutrašnji fokus dovoljno oštar i da spoljašnji neprijatelji, finansijski kao i vojni, budu neutralizovani.

Ali za sve ovo postoje dva preduslova. Prvo, u kapitalizmu eksploatacija i klasni rat, danas gotovo sav odozgo, predstavljaju obuhvatni okvir svih drugih (brojnih) suprotnosti. “Sâm je kapital veliki ujedinitelj koji sebi potčinjava sve vidove društvene proizvodnje i reprodukcije, preoblikujući funkciju porodice, određujući društvenu podjelu rada i potčinjavajući ljudske uslove života Zakonu vrednosti. Ako tako stoje stvari, onda je jedna partija, a ne naprosto suma društvenih pokretâ, najbolji agens svesnog ujedinjavanja.” (Bensaïd).

Drugo, očigledno je da je internacionalni kapitalizam, uprkos svojoj grlosečnoj konkurenciji, naučio od lenjinizma šta je to potreba za jedinstvom kada se suočava sa neprijateljem: radnim narodom sveta. Za uzvrat, mi moramo naučiti istu lekciju, koristeći više fleksibilnosti nego što je Lenjin usmogao. Nijedna država se ne može boriti protiv finansijske i vojne moći kapitalizma sama: Cipras nam je strašna pouka. Ili će komunistički internacionalizam Marksove i Lenjinove vrste biti naš horizont, ili ćemo biti pojedinačno potučeni.

5.3. Za kraj navešću dve odlučujuće tačke koje sam morao da zanemarim:

Prvo, Trocki je u svom predgovoru *Istoriji Ruske Revolucije* uporedio, u danas ponešto problematičnoj metafori, odnos između “mase” i “partije” sa delovima parne mašine: mase su potencijalna energija pare, partija je cilindar sa klipom koji kondenzuje i prenosi tu energiju. Bez posredujućeg aparata, energija bi bila rasipana uzalud, ali bez energetskeg potencijala ne bi bilo pokreta (19). Moj esej je samo početno spomenuo, u sekciji 2, radni narod kao izvor energije, ali bez izravne i stalne veze sa njim, svaka mašina će raditi sve slabije.

Drugo, mi, neizbežno komunističko levi, možemo takođe pretrpeti neuspeh. Onda ćemo doći do punog divljaštva totalnog rata i totalne bede narodâ, do Gvozdene pete koja će pokopati jednako nas i konkurencijski kapitalizam u korist punog neofašizma. Stalno treba da budemo svesni ove neizbavljive alternative.

Preveo sa engleskog: Lazar Atanasković

Beleška

1/ Za sekciju 1.1 stimulisao me je - uz ostale citirane autore - napis Frensis Malherna, za 2. Jerana Terborna i za 3.2 Žan-Lik Nansija, čak i ako se ponegde moje kategorije razlikuju od njihovih. Koristile su mi i diskusije za novosadskim drugaricama i drugovima Gordanom Stojaković, Majom Solar i Andreom Jovanović, kao i s prevodiocem Lazarom Atanaskovićem. Posebnu zahvalnost dugujem pažljivoj kritici Mladena Lazića koja je sprečila mnoge nepreciznosti.

«Masovne društvene snage» koje sagledavam u sekciji 2 vidim kao klase, ili frakcije i grupisanja klasa. Valja da pamtimo opomenu Henesijeve : “izbegavanje klasne analize u 1980im i 1990ima ispada kao jedno od najefikasnijih ideoloških oružja neoliberalizma” (12). Moj pojam “klase” može se naći u eseju „On Class,” a na hrvatsko-srpskom u mojoj knjizi *Samo jednom se ljubi : Radiografija SRJ Jugoslavije....* Posebno, stav da je velika većina žena potencijalno „kvazi-klasni“ saveznik protiv-kapitalizma može se naći u radovima Nensi Hartsok, Doroti Smit i Elen M. Vud, čiji naslovi se mogu naći u bibliografiji Henesijeve.

Citirana dela

- Barnet, Richard, i John Cavanagh. *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order*. New York: 1994.
- Bensaïd, Daniel. “Leninism in the 21st century.” <http://www.marxists.org/archive/bensaïd/2001/11/leninism.htm>
- [Buffett, Warren.] www.huffingtonpost.com/2011/11/15/warren-buffett-tax-code-l_n_109583.html
- “Cultural Revolution.” *n+1* br. 16 (2013), <https://nplusonemag.com/issue-16/the-intellectual-situation/cultural-revolution/>
- Hallas, Duncan. “Towards a Revolutionary Socialist Party,” u isti et al. *Party and Class*. London: [1980?], 9-25.
- Haug, Wolfgang Fritz. *Philosophieren mit Brecht und Gramsci*. Hamburg: 2006.
- Hennessy, Rosemary. *Profit and Pleasure*. New York: 2000. http://davidmcnally.org/wp-content/uploads/2011/01/henessey-profit_and_pleasure_sexual.pdf
- Iveković, Rada. *Les Citoyens manquants*. Paris?: 2015.
- Lapavistas, Costas. “Default and Exit from the Eurozone: A Radical Left Strategy.” *Socialist Register* 48 (2012): 288-97.
- London, Džek. *Gvozdena peta*. Prev. M. Mihajlović. Beograd: 1968.
- Magri, Lucio. “A New Communist Identity,” Dodatak na kraju njegovog *The Tailor of Ulm: Communism in the Twentieth Century*. Prev. P. Camiller. London: 2011.
- Ngugi wa Thion’go. *Decolonizing the Mind: The Politics of Language in African Literature*. Portsmouth NH: 1981.
- Plato. *Complete Works*. Ed. J.M. Cooper i D.S. Hutchison. Indianapolis: 1997.

- Schininà, Guglielmo. *Comunità maledette: Rituali di separazione e comunicazione come vendetta. Il caso del Kosovo*. <http://auth.unimondo.org/cfdocs/obportal/index.cfm?fuseaction=news.view2&NewsID=1525>
- Suvin, Darko. "15 teza o komunizmu i Jugoslaviji...". *Novi Plamen* br. 17 (2012): 160-68; preštampano kao poglavlje knjige *Samo jednom se ljubi...*
- [-.-.] *Darko Suvin: A Life in Letters*. Ed. Ph.E. Wegner. Vashon Island WA 98070: 2011.
- . „On Class Relationships in Yugoslavia 1945-74, with a Hypothesis about the Ruling Class.“ *Debatte* 20:1 (April 2012): 37-71, preštampano kao poglavlje knjige *Samo jednom se ljubi*, hrvatski prevod „Uvoda“ je: „O pojmu klase“ u *Mali zarez*, prilog *Zarezu* br. 328, 15.II 2012, 13pp.
- . „The Prescience of Lucio Magri.“ *Socialism and Democracy* 29.2 (2015): 91-98, <http://dx.doi.org/10.1080/08854300.2015.1039258>
- . *Samo jednom se ljubi: Radiografija SFR Jugoslavije 1945.-72., uz hipoteze o početku, kraju i suštini* Beograd: 2. edn. 2014 [i na sajtu Fondacije Rosa Luxemburg Beograd].
- Therborn, Göran "After Dialectics." *New Left R* br. 43 (2007): 63-115.
- Thomas, Peter D. *The Gramscian Moment*. Chicago: 2010.
- Trotsky, Leon. *The History of the Russian Revolution*. Prev. M. Eastman. London: 1965 [original 1932].
- Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Oxford: 2001.

TKO SE NE BORI ZAJEDNO IZGUBI POJEDINAČNO: SPOZNATI NAŠ POLOŽAJ POD ZVIJEZDAMA, BANKAMA I DRONOVIMA

Razgovor o jugoslavenskom prostoru povodom knjige “Samo jednom se ljubi”

Saša Hrnjez i Darko Suvin

HRNJEZ: U tvojoj knjizi¹ izvodiš periodizaciju SFR Jugoslavije na četiri perioda. Od pitanja koliko je ova periodizacija empirijski i faktografski tačna možda je bitnije pitanje strateške važnosti periodizacije, odnosno koliko je takva periodizacija način da se socijalistička Jugoslavija posmatra u njenoj istoričnosti i dinamici, dakle ne kao jedan monolitni statički sistem nego kao niz događaja.

SUVIN: Držim da je ovo na kraju tvog pitanja tačno. Ja se u principu slažem da se SFR ili titoistička Jugoslavija može shvatiti jedino kao niz i ispreplitanje ponekad kontradiktornih događaja a ne kao jedan događaj. Da bi se to uopće moglo historiozofski diskutirati, mi taj slijed moramo pojednostaviti na 5-6 perioda, koji su za mene jasno podijeljeni na uzlazne i silazne – tu podaci govore vrlo glasno. E sad, da li ćeš onaj državni centralizam od 1945. do 1950. zvati jednim periodom ili ne, nije bitno. Međutim i to spada u uzlazni period, od 1944. ili 1943. pa recimo do 1972. Sve su te brojke uslovne i jednostrane: jer, neki procesi su počeli loše hodati mnogo ranije a drugi su se dobro nastavili još i kasnije. Ali moramo o svakom periodu dati nekakav općeniti sud, da bismo uopće mogli misliti o smjeru i toku društvenog razvoja.

Inače, periodizacija je uvijek uslovna i zamršena stvar, zavisi kako valoriziraš i ponderiraš određene faktore koje držiš presudnima. To su ideološko-političke odluke do kojih svako dolazi prema svojim horizontima i vrijednostima. U tom smislu glavni faktori periodizacije uopće nisu faktografija i empirija: ne da one ne postoje, nego da se (kako to zna svaki teoretičar nauke) iz određenog skupa fakata može izvesti koliko god hoćeš teorija, koje će se sve temeljiti na nekima od tih fakata ili na nekim njihovim vidovima.

H: To znači da periodizacija Jugoslavije nije bitna samo zbog istoričnog i dinamičkog pogleda koji nju vide kao skup događaja, nego i kao skup

¹ Darko Suvin, *Samo jednom se ljubi: Radiografija SFR Jugoslavije*, 2. izdanje, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014. (http://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/Suvin_Radiografija_drugo%20izdanje.pdf)

kontradiktornih procesa koji su u jednom momentu vukli na ovu pa na onu stranu, i time je na neki način rasepali iznutra.

S: Pa jedino tako mi možemo objasniti kraj Jugoslavije. Ja sam počeo tu knjigu da pišem zbog kraja: jer nam je kraj, to jest krah, jedini svima bio jasan. Tu se nešto srušilo u što smo svi mi vjerovali i jednim djelom smo sa dobrim razlogom vjerovali, i to moja generacija. Znaš kako, ili to vjerovatno ne znaš, bila je pjesma «Kud prolaze Skojevci sva se zemlja trese/ od silnoga rada što ga započeše». (Inače to je vrlo interesantna rima, jer moraš mijenjati normalni naglasak, a to se u narodnoj pjesmi može; vrlo je nečista rima i jako interesantan formalni zahvat.) Znaš jedan prijatelj mi je pričao u Beogradu kako mu je njegov otac, koji je bio Skojevac, govorio da je Skoj bio važniji od Partije, na šta sam ja dodao «pa da, zato su ga i raspustili». Skoj su raspustili još prije AFŽ-a, jer je bio opasniji. Mada nije istina da je Skoj bio važniji od Partije, ali je bio udarna oštrica, dok je onaj držak što ga drži bio važniji. No Partija odnosno taj držak nije bio oštrica u poslijeratnom periodu, dok u ratnom periodu sigurno jeste.

H: *Da li kao paradigmatičnu zabludu jugoslovenskog sistema možemo izdvojiti Kardeljev pojam ‘socijalističkog kapitala’ sa idejom da kapital prestaje da bude klasna kategorija onog momenta kada se proizvodni proces stavi pod kontrolu radnika, neka vrsta kapitala bez kapitalista i kapitalizma (ako se ne varam ima nečeg prudonističkog u tome). Međutim, ono što se desilo upravo je suprotno: ‘socijalistički kapital’ je prešao u ruke republičkih tehnobirokratija što je na kraju dovršeno secesijom i ratovima.*

S: „Paradigmatična zabluda“ je dobar izraz, držim, jer nije bila ni prva ni posljednja neispitana manipulacija pojmova -- semantička i dakako pragmatička -- ali je bila egzemplarna. Neispitana, neproanalizirana, nepodvrgnuta debati socijalističkog javnog mišljenja (sa zagaraniranim pristupom štampi i televiziji), što je abeceda svake demokracije, građanske kao i socijalističke. A što je još gore – ta neupitna manipulacija postepeno je, recimo od 1968. nadalje, čak i potpuno policijski blindirana. Međutim bolje od strukturalistički bezličnog „sistema“, krivnju valja pripisati bar nekim klasno definiranim agensima. Ja takav agens zovem *oligarhijom*, i to politokratske vrste jer je komandirala ekonomijom na osnovu političke moći. Moć je Komunistička Partija zadobila kao stvarna predvodnica svekolikog pobunjenog naroda protiv fašista najrazličitijih nacionalnih masti, od njemačkoga pa do velikobugarskoga, dakle ta je moć i vlast bila teško i „gusto“ zacementirana krvlju i strašnim patnjama stotine hiljada i miliona. Tu se bio stvorio jedan gramšijevski povijesni blok te onda još male komunističke partije (dalje KP), koja je govorila u ime i djelovala u korist dobrog dijela radništva i lijeve inteligencije, sa seljaštvom i svim patriotima koji nisu htjeli kvislinšku ili staru monarhističku podložnost.

Međutim, taj se blok opasno poljuljao, prvo, nesretnom idejom dokazati Staljinu da smo mi veći staljinisti od njega, *päpstlicher als der Papst* („veće pape [ili više papistički] od pape“), u kolektivizaciji sela nakon 1949. Valja pohvaliti vrh KP da je relativno brzo, za 2-3 godine, uvidio – iz čisto pragmatičkih razloga što je trebao stvarnu podršku naroda u slučaju ruske invazije – da je to nesprovedivo u tadašnjim uslovima kako ekonomije (agrarne tehnologije i raspolaganja investicijama za selo) tako i spleta međunarodne sa vanjskom politikom, i potpuno odustao. Ali opečeno seljaštvo je otada, po staroj poslovici, „i na hladno puhalo“, dakle nije više bilo aktivni sudionik povijesnog bloka kao 1941-48. Onda je blok bitno ojačan uvlačenjem neo-urbaniziranog seljaštva koje je postalo radništvo kroz Kidričevo samoupravljanje u tvornicama nakon 1950. Ovo se samoupravljanje u bazi vrlo dobro razvijalo do početka 1960tih, i dobilo je pravo veta na postavljanja direktora – tj. na suodlučivanje s lokalnim vlastima KP. Koliko je vitalno ali vrlo neiskusno i mlado radništvo to pravo iskoristilo bez treniranja za direktnu demokraciju i recimo za razumijevanje knjigovodstva, drugo je pitanje, ali vrata su se bila otvorila. Ali nakon Kidričeve rane smrti njegova ideja stvarne asocijativne demokracije spojene s obuhvatnim planiranjem od mikro do makro-nivoa, sve do vrha savezne vlade gdje su ministarstva trebala postati savjeti s većinom izabраниh delegata odozdo, potpuno je napuštena, te je Kardeljevo zakonodavstvo sredinom 1970. tu ideju potpuno suludo pokušalo iskoristiti unutar sistema monolitne moći KP. Razumljivo je da je to samo dovelo do potpunog kompromitiranja takvog „delegatskog sistema“.

E sad, ako nemaš niti stvarni entuzijazam odozdo, od seljaka radnika i inteligencije, koji kulminira u demokratskom planiranju stvaranja kapitala i raspolaganja njime, a nemaš više niti centralne komandne instance kao u deceniji nakon 1945. jer je vlast glupo prenesena na 6-7 republika, onda nužno moraš stvoriti nekakve druge centre raspodjele kapitala. To se desilo veoma nesretnim uvođenjem manje-više nezavisnog bankarskog sistema: naime, nezavisnog od baze odozdo i demokratske kontrole javnosti, ali tijesno sljubljenog s republičkim i (sve manje) s još preostalim saveznim oligarhijskim vrhovima. To je onda taj „kapital bez kapitalizma“ o kome je fantazirao Kardelj. Ali tu se pokazuje da metafora ekonomske baze koja si stvara svoju političku nadgradnju jeste primitivna, iz cestogradnje i mostogradnje, ali nije potpuno pogrešna, sve se dešava „kao da“ (*as if*) katkada ta baza to stvarno stvara. Bolje je dakako to tumačiti kibernetikom metaforom povratne sprege, gdje postoji niz mogućnosti, određenih povijesnom konstelacijom. Može se desiti da tzv. nadgradnja stvori bazu – kao što je političko razvlaštenje izravnih malih proizvođača (Marxovi *enclosures*) plus oružana kolonijalna pljačka stvorila ekonomsku bazu za evropski kapitalizam, ili kao što je državna vlast SSSR nakon 1920tih a zatim jugoslavenska država nakon 1945. stvorila industriju. A može se i desiti da ta baza neutralizira ili aktivno pridobije političku i ideološku „nadgradnju“ i stvori si nove klase. To su u slučaju SFRJ

6-7 klasa nacionalističke kompradorske buržoazije, dakle subalternih kapitalista – politički subalternih ili podložnih njemačkim bankama, a ideološki podložnih kako neoliberalizmu tako i nacionalnim crkvama. To je onda kontrarevolucija koja je simetrično obrnuta Titovoj revoluciji izvlaštenja stranog kapitalizma 1942-47, to je Dullesov *rollback*.

H: *Zanima me pitanje na koji način Jugoslavija na socijalističkim temeljima i pod marksističkom ideologijom ponavlja na neki način istu fundamentalnu zabludu buržoaskih kapitalističkih društava, a to je odvajanje ekonomije i politike. Razdvojenost ekonomije i politike je posebno evidentna na primeru jugoslovenskog samupravljanja: delimična industrijska demokratija nije praćena i demokratizacijom celog političkog polja pa je samoupravljanje u ekonomskoj sferi ostalo bez odgovarajuće političke emancipacije*

S: Ili kako ja to zovem, getoizacija samoupravljanja ...

H: *Samoupravljanje se nije proširilo na političku sferu sve do samih institucija države i partije. Separacija politike od ekonomije se onda odražava u onome što ti definišeš kao jugoslovenski ideološki idoli plemena: ekonomizam i produktivizam. Drugim rečima, socijalizam i pored svih nespornih rezultata, prvenstveno u realizaciji jednog humanog društvenog napretka, ostao je ipak u zamci kapitalizma, ne samo usled nedovoljno prepoznatih spoljašnjih neprijatelja, nego unutar sopstvenog ideološkog horizonta. Kao da se vratila ona Če Gevarina: Ne možete pobediti kapitalizam uz pomoć njegovih fetiša.*

S: Ja negdje u knjizi postavljam pitanje jesu li uzroci tog sloma egzogeni ili endogeni. Na to je odgovor: oboje. *Not only -- but also*. Jugoslavija je u prvom redu ekonomski zavisila od svjetskog tržišta -- ako izuzmemo SSSR, koji je prvo nakon 1948-e bio neprijateljski, a onda je nakon 1956-57 bio dobro polje našeg izvoza, ali uvijek nesigurno jer se taj izvoz mogao stopirati u 24 sata kad se Politbiro u Moskvi nešto ne sviđi. Mislim da to nikada nije bilo više od jedne četvrtine, maksimum trećine, našeg izvoza, što je ipak bilo puno i važno za nas jer su na Zapadu bile i carinske i kvalitetne barijere. Mi smo u biti od 1950. zavisili od svjetskog kapitalističkog tržišta a to je zapadna Evropa, i od američkih zajmova. Bilo je nešto malo engleskih i francuskih zajmova ali to su bile sitnice. Dakle zajmovi su bili američki i ja sam ih u knjizi izračunao², to su bile velike sume. Tako da se taj socijalizam gradio na dvije ekonomske baze. Uzgred budi rečeno, da li je to bio socijalizam, to je terminološka diskusija koja je otvorena, kao i kakav je to marksizam bio. Dakle, reći socijalizam *tout court* i marksizam *tout court* valja izbegavati jer je to uvijek pod navodnicima i valja precizirati, recimo reći polu-socijalizam.

² Vidi D. Suvin, *Samo jednom se ljubi*, 2. izdanje, str. 187.

No da se vratim na dvije ekonomske baze. Prvo, kao što su Preobraženski i Buharin već 20tih godina u diskusiji ustanovili: eksploatacija, i to seljaštva. Preobraženski je bio za, a Buharin protiv. A onda je pod Staljinom došla eksploatacija svih radnih ljudi uključivši i radnika: plaće su bile dovoljne da se ne gladije, ali ništa više, i to pod kmetskim režimom – ti nisi smio da odeš iz te tvornice bez dozvole, a da ne govorimo iz grada. Dakle prvobitna akumulacija u SSSR-u crpila se od radnog naroda, uključivši i intelektualce ako misliš da intelektualci proizvode višak vrijednosti (ja mislim tako). U Jugoslaviji je problem bio isti, ali seljaci su bili svedeni na male parcele, dakle nisi ih mogao jako eksploatirati, pa je najviše bilo eksploatacije gradskog radnog naroda. Ona je imala granica, jer si na taj gradski radni narod kao osnovu tvoje vlasti morao računati, pošto je seljaštvo neutralizirano 1949-50. nakon propasti kampanje zadruga i povuklo se u političku pasivnost, pa na njih nisi mogao puno računati osim u slučaju odbrane nezavisnosti, recimo 68-e kad su Rusi ušli u Češku (jasno je da bi se sva Jugoslavija bila digla da su Rusi ušli kod nas). Međutim vlast je morala imati neku bazu, a ta je baza bila tzv. radni narod u gradovima, znači radnici i namještenici kojima je vlada, najprije centralna a onda sve više republička, oduzimala 2/3 dohotka. To je Bakarić jedamput vrlo cinički ali točno okarakterizirao kao nivo eksploatacije državnica Maja, jer su oni uzimali 2/3 proizvoda od proizvođača. To je jedna baza. Na toj bazi bi Jugoslavija dosta siromašno izgledala i ne bi gradila tako brzo industriju i infrastrukturu kao što je to fenomenalnom brzinom kod nas izgrađeno. Mi smo u 20 godina napravili ono što je Francuskoj trebalo 80 ili 100 godina -- točni podaci su u knjizi³. A druga baza su bili američki zajmovi, da bi se Jugoslavija držala u hladnom ratu kao protuteža eventualnom ruskom napadu i da bi se držao «*Ljubljana gap*», tj. da Rusi ne stignu na more, dakle na južno krilo Nato-a. To je bila jedinstvena situacija gdje su Amerikanci donijeli vrlo lukavi zaključak. Ja sam to našao u dokumentima CIA-e koji su sad objavljeni, da su oni 1949. ili 50. imali savjetovanje, i kaže Harriman koji je bio mislim ministar inostranih poslova: «Imamo izvještaj iz Moskve da je najveći problem Staljinu Jugoslavija, a ako je to njemu najveći problem mi ju moramo podržati» -- doduše sa sve manje i manje oduševljenja, dok to nije splasnulo 70tih godina i prešlo se od davanja bez vraćanja na zajmove, a u drugom redu na uputu «razgovarajte sa Svjetskom bankom» koja je bila pod američkim uplivom, ali je imala svoje uslove. Tako da ti uslove ne daje strana vlada, što bi Jugoslavija odbila, nego Međunarodna banka, što je isti bog samo ne desna ruka nego lijeva. Međutim fakat je da je to bila jedinstvena situacija u kojoj se vidi kako bi se socijalizam gradio u jednoj bogatijoj zemlji, onako kao što je Marx mislio, to jest Francuska, Njemačka, Engleska i slično, da ne govorim o Americi, o čijoj tehnologiji on nije imao pojma jer nitko nije slutio kako bi se ona razvila. E dakle tu je SFRJ bio bez otvorenih pritisaka, u čemu se i sastojala američka lukavost jer su dobro znali, ja mislim, da bi Tito rekao ne. Dakle, vi imajte vašu unutrašnju politiku, a vanjska

³ Vidi Tablica 16 u D. Suvin, *Samo jednom se ljubi*, 2. izdanje, str. 326.

politika je bila za nezavisnost, što je njima odgovaralo jer je to vojnički značilo protiv SSSR-a. Istina je da je ideološki značilo i protiv Zapada, recimo u Pokretu nesvrstanih koji uopće nisu ljubili ni u SSSR-u ni u Americi ali su to uzeli kao manje zlo, a inače nisu uzimali vrlo ozbiljno (Kine još nije bilo kao svjetske velesile). Nesvrstanost je bila velika ideja -- možda nije bila ideja Titova, ali ju je Tito uzeo kad su je Kinezi nakon Bandunga pustili da propadne, a bez Tita bi se Naser i Nehru slabo bili složili.

No Amerikanci su imali i nekih drugih računa, oni su oduvijek duboko uvjereni da su komunizam/socijalizam i blagostanje nespojivi (što je filozofski gledano nonsens, ali empirički u Hladnom ratu nije bio nonsens). Stoga ako se radnici i seljaci neke zemlje donekle obogate, narast će im zazubice za kapitalističkim individualizmom gdje u teoriji svatko, a u praksi svaki pedeseti ako mrcvari drugih 49, stvarno može imati više, a to je bilo potkrijepljeno ogromnom ideološkom propagandom o *American way of life*, osobito u masovnim medijima. Jugoslavija pak nakon 1950tih nije imala, kako bi bilo normalno ne samo iz ideoloških nego i financijskih razloga, saveznu komisiju za uvoz filmova, dakle cenzuru. Nakon 50te Hollywood je dominirao našim filmovima. «Neretva» se radila prema modelu westerna: to je bio „eastern“. Dakle bio je ogromni upliv prvo *mass media*, filma, radija, kasnije televizije, što se onda lijepo nakalemilo na našu palanku, tj. na našu malograđanštinu koja je počela dominirati štampom kao npr. na pornografiju. Ja tu ne govorim kao moralista koji niječe tijelo, ja tu govorim o odnosu među ljudskim grupama, kao recimo ovdje rodovima: povratak i onako jake patrijarhalne malograđanštine. Tu onda neizbježno dolazi i do nacionalno-etničkih pitanja. Ta je situacija bila dijelom egzogena: kad je oko 1970. bilo milion radnika u inozemstvu, a sa porodicama to je 3-4 miliona, od 22 miliona stanovnika, to je jedna šestina ili sedmina stanovništva: upliv koji su oni imali govorom što su vidjeli u Njemačkoj bio je velik. Dakle tu su bili ogromni buržoaski uplivi iz inozemstva plus naša sitna buržoazija, plus - e sad dolazimo na tvoje pitanje - održavanje vlasti profesionalnog dijela partije. Nota bene: Partija je imala milion ljudi, dakle ne radi se o vlasti Partije nego o vlasti partijskog jezgra (političari, plus neki tehnokrati kao direktori velikih poduzeća itd).

Ideja radničkog samoupravljanja rođena je u povoljnom momentu u glavi Kidriča. Đilas tvrdi da je njegova, sa Kardeljem, ali u to sumnjam. Đilas i Kardelj su to možda podržali, što je bilo važno jer su oni bili viši u rangu od Kidriča kao sekretari Politbiroa (njih je bilo tri: Đilas, Kardelj i Ranković, a šta je Ranković mislio ne zna se, on je šutio i radio svoj posao „državne sigurnosti“). Međutim, kako rekoh, cijeli sistem kako je izmišljen bio je Kidričev, o tome pišem dulje u knjizi. Otpori su bili ogromni. Prvo cirkularno pismo o radničkim savjetima bilo je nakon savjetovanja Politbiroa u Splitu 1949. Tito je morao natjerati Salaja, šefa sindikata, da to potpiše zajedno sa Kidričem. Salaj je bio u Rusiji za vrijeme rata, i vjerovatno je mislio «kakvi su to radnički savjeti, to je Lenjin zabranio već

1919», što je istina, jer ih je morao zabraniti u građanskom ratu kad je bilo rasulo. Ne možeš ti diskutirati šta ćeš proizvoditi kad ti je front 100 km dalje. Lenjin je vrlo fino rekao: ajmo diskutirati o radničkim savjetima i demokraciji kada Rusija bude imala 50 posto stanovništva u gradovima -- što se desilo tek 1960tih. Tako da je Lenjin nažalost imao pravo, mada je otvorio vrata totalnom gušenju demokracije odozdo kakvo je Staljin poslije sproveo, ali u onom momentu imao je pravo, kao i 1921. sa ukidanjem frakcija unutar partije što je trebalo biti na godinu dana pa je ostalo tako vječno. I Tito je u to slijepo vjerovao, ipak je on bio odgojen kao staljinista i to je Titova granica, nažalost. Ja sam imao veliko obožavanje prema Titu kao Skojevac, a kako i ne bih: on nas je izvukao od Hitlera i Staljina, dvaput. Međutim njegova je granica da on nije mogao da zamisli jednu gramšijevsku partiju, to jest da ona daje narodnoj bazi bar isto toliko prava kao što joj je buržoazija dala. Ali kako da se ta prava izravne demokracije razvijaju i kojim tempom? Tu treba podstreka odozdo, treba štampu, treba pristup masovnim medijima koji baza nikad nije imala. Nikada Praxis nije imao pristup televiziji, možda radio tu i tamo, vrlo malo, pa se oni nisu nikad ni usudili u konkretne diskusije, osim Supeka, što je pak granica većine Praxisa. Naime Praxis je isto lažna jedinica -- bili su dosta heterogeni.

H: *Što se tiče Praxisovaca u knjizi ih nazivaš «lojalnom opozicijom». Međutim možda bi trebalo postaviti pitanje koliko je Praxis škola, naravno imajući u vidu heterogenost koju spominješ, bila ne samo lojalna opozicija nego i idejno nije bila u stanju probiti vladajući horizont. Drugim rečima, ako vladajući ideolozi neke vrste socijalnog fordizma nisu dospeli do političkog određenja samoupravljanja, praksisovski filozofi koji su insistirali na humanističkoj kritici sistema, preko pojma razotuđenja, nisu baš pomogli da se konstituiše ono političko jer su naglasak stavljali na etičko. Prebacujući se na etičko-humanističku ravan njihova politička pesnica ne samo što je bila mlaka nego je ostala jedna buržoaska forma mentis. A posledice toga vidimo u mnogim personalnim skretanjima pojedinih Praxisovaca.*

S: Mislim da smo tu možda previše strogi, oni jesu pisali oštro o „birokraciji“ i slično, dakle sasvim političke stvari, te je Bakarić bio uvjeren (na osnovu krivih izvještaja svojih špijuna) da su pod uplivom CIA. Pazi, Gramšijev projekt nužno zahtijeva lojalnu opoziciju, revolucionarna vlast treba ju stimulirati, čim više tim bolje, jer će ta lojalna opozicija biti sutra vlada ako se pokaže da su njene ideje bolje. Mislim, to je razlika između nasilnika idiota u Češkoj i Mađarskoj koji su svoje vrlo blage disidente pogubili, i Poljaka koji su Gomulku stavili u kućni pritvor 10 godina a kada im je on zatrebao kao rezerva, jer je stara garnitura izgubila svaku plebejsku podršku, onda su ga izvukli. E pa moraš imati disidente dok su lojalni projektu radničko-seljačke vlasti sa razvitkom ekonomije i sa nekakvim avangardnim jezgrom koje je za ono vreme bilo potrebno i nužno. Jugoslavija se raspala zato što tog jezgra više nije bilo, nego je bilo 5-6 jezgara.

Dakle, u tom smislu je to istočni grijeh Partije i staljinizma, da ti nisi mogao imati *rechange*, što kažu Francuzi, obnove unutar Partije, mada je to 40tih godina bilo sasvim moguće (vidi slučaj Kidriča koji je došao sa mjesta šefa Slovenije).

Što se tiče razdvajanja politike i ekonomije, to ima mnogo korijena: egzogeni pritisak svjetske imperijalističke buržoazije, endogeni pritisak raznih jugoslavenskih palanačkih sitnih buržoazija, seljačkog partrijahalnog porekla, i tu se slažem sa Radom Iveković -- to su teški patrijahalni zaostaci. A plus, što je naoko čudno, zapravo se s time jako dobro slagala politokracija («dobro, imajte vi pornografiju dok ja imam vlast»). Oni nisu shvaćali onu veliku Marksovu rečenicu da teorija postaje materijalna sila kada uđe u svijest masa. Ovo bi se moglo proširiti na cijelu imaginaciju: patrijahalna pornografija postaje materijalna sila kada uđe u svijest masa (što se vidjelo u ratovima 1990tih). To nisu shvatili. Jugoslavenska Partija bila je vojno-politički odlična, sve do 70tih, ali bila je deficitarna kulturno, kao što se vidi u sukobu na književnoj ljevici 1930tih, s time što je bila mnogo bolja od staljinizma jer nitko nije glavu izgubio u kulturi: Tito je lično rehabilitirao Krležu, dok ga je Đilas navodno htio streljati 1945. Ali istočni grijeh je ipak tu. To jest od te politokratije postaje oligarhija koja nema drugog instinkta osim vlasti. Pazi ja sam imao jednog dobrog prijatelja, Ivo Bojanić u Zagrebu, koji je u to vrijeme bio sekretar Gradskog komiteta omladine, on me je postavio u *Studentski list*; onda je on postao šef radija, onda cijele Radio Televizije Zagreb, i smijenjen je zajedno sa Tripalom i kompanijom, jer je odbio, navodno nakon mnogo razmišljanja, da dopusti Bakariću da govori kao opozicija Dabčevićki i Tripalu na televiziji. Ja sam se vratio iz Kanade i posjetio sam ga kao uvijek u stanu iznad Gundulićeve ulice i rekao sam mu: «Ivo, sad moraš pisati». Nijednog slova nije napisao. Bistar čovjek, ali nije bio naučen da radi intelektualno nego organizaciono. Ili recimo, drugi čovjek sa kojim nisam imao tako prisne odnose, ali vrlo srdačne, bio je Sekretar univerzitetskog komiteta KP u Zagrebu, Tonči Žvan, koji je napisao jedan divni esej u *Praksisu* «Mamurluk ili otrežnjenje» 1972., kada je sve bilo jasno, kao komentar Marksovom *18. Brumaireu*, primijenjen prilično jasno na SFRJ. On je bio otišao u kulturu, postao je šef izdavačke kuće Naprijed u Zagrebu koja je radila vrlo lijepe stvari, mada meni nisu odobrili neke prijedloge, a možda se i ja nisam dobro borio. Ja sam imao dosta ideja, htio sam početkom 60tih neku seriju da prevodi sve što je ikad pisano na svim jezicima o nama u inostranstvu, sva putovanja 18. do 20. stoljeća po Balkanu, s kritičkim predgovorima i slično. A odgovor je bio: ma ne, što će ti to. Pa trebamo znati, govorio sam, to je svijest.

E to je opet bila palanka, i u Hrvatskoj kao i u Srbiji, nešto drugačija nakon revolucije, ne tako katolička i klerikalna, ali s klerikalnim načinom razmišljanja, opet palanka. Recimo, ja se sjećam kad je prvi put poslije rata u Zagrebu preveden Baudelaire, negdje kasnih 50tih godina, nastala je uzbuna. Tko je tada bio na vlasti? Na vlasti u kulturi su bili naši Dalmatinci, dijelom iz Zagore. Politički ispravni ljudi koji su se školovali u Zagrebu 30tih godina, ali Baudelaire, to je za

njih dekadencija, kao da su ravno iz sjemeništa. E ako nećeš Baudelairea onda nećeš modernu poeziju uopće, onda nećeš Rimbauda, Rilkea, to je sve nešto mutno dekadentno kapitalističko. Ima nečeg u tome, to je možda 33 posto točno, ali 67 posto nije – Kinezi vele: 3 dijelova točno, 7 netočno. Pa na kraju su i objavili Baudelairea, jer se Krleža bio založio: Krleža je počeo kao ekspresionist, pa šta bi on bez Rimbauda! Dakle, nedostajao nam je nekakav kritički svjesni odrasli dijalektički pristup toj buržoaziji, koji zna baratati suprotnostima od 3 protiv 7 i slično (kao Mao recimo). Mi bez buržoazije ne možemo, ne samo zajmovima nego i ideološki. To nam je Marx rekao u *Komunističkom Manifestu*. Ali ne možemo ni sa njom. To je kao ono što ljubavnici kažu «ne mogu ni sa tobom ni bez tebe». To znači: treba diferencirati – kao u divnom eseju od Blocha, *Diferencijacija unutar pojma napretka*, što ga je napisao poslije Kineske revolucije – pa reći Prosvjetljenje hoćemo, vlast policije ili banaka nad kreativnosti nećemo.

Usput, upravo čitam po treći put *Filosofiju palanke* od Radomira Konstantinovića, možda ju sada prvi puta bolje shvaćam. U mom izdanju od 2010. (Beograd: Otkrovenje, str. 186 nadalje) on odlično povezuje nerazumijevanje Baudelairea sa „duhom palanke,“ tim malograđanskim odbijanjem egzistencijalnog otvorenja, recimo Nietzscheovog poziva „Auf die Schiffe!“ (Na brodove!), koji je zapravo po meni identičan Lenjinovom stavu i onom Krležinog Kolumba. Duh malograđanstine i patrijarhalizma užasno se boji otvorenog mora: dobro, jednom smo se trgnuli, a sada valja da siđemo na mirno kopno i pustimo korijene... To je možda nekad bila realistička ideja, no u SFRJ bilo je 200 godina prekasno. Valja da meditiramo tu knjigu i usvojimo ono pionirsko i korisno iz nje.

Isto je bilo i sa Brechtom u Jugoslaviji: Marijan Matković, velika vlast u kulturi, akademik, krležijanac, urednik uglednog i debelog časopisa *JAZU Forum*, inače moj dobrohotni pokrovitelj jer sam ja dobro mislio o njegovim dramama, rekao mi je «Darko, Brecht u Jugoslaviji?!». Tu je trebala nekakva centralna instanca. Mi smo bili ukinuli 1949-50. onaj Đilasov agitprop, što je možda bilo dobro jer je Đilas bio vrlo rigidan, nedemokratski centralistički agitprop. Ali da smo mi imali, kao što je Kidrič htio u ekonomiji, umjesto ministarstva za elektriku Vrhovni savjet branše elektrike koji bi bio izabran odozdo prema delegatskom sistemu od radnika i intelektualaca u elektrici; i da smo imali pandan tome u kulturi, pa kritizirajte nas, prihvatite ono što je dobro, pa da imamo neke svejugoslavenske norme, diskusije, svađe, sve to unutar ustava: onda mi ne možeš reći da zato što sam u Praxisu ne smijem na televiziju. Ja nisam bio u grupi Praxisa, filozofi su se držali zatvoreno u svom krugu samo sa filozofima i eventualno sociolozima, iako su dolazili na partijske sastanke. Kangrga nije bio u partiji, no Gajo Petrović, Bošnjak, Vranicki, Cvjetičanin sjedili su sa mnom u ćeliji Filozofskog fakulteta. Supek nije bio u Partiji -- koliko se ja sjećam -- jer se on kasno vratio iz Francuske. Bio je u francuskom pokretu otpora, imao je veliku penziju iz Francuske i iz toga se velikim dijelom financirao *Praksis*.

H: *Dakle opet egzogeni faktor: svetsko kapitalističko tržište i lojalna opozicija od francuske penzije ...*

S: Pa vidi, fala bogu da je Jugoslavija bila otvorena i da nije bila gulag kao SSSR gdje ti nisi smio izaći, pa tako jedan Pasternak nije mogao otići u Stockholm. Kakve su to gluposti! Nota bene: Pasternak je bio ruski patriot. Ako čitaš *Živaga*, možda uloga partije nije genijalna, ali bilo bi po Gramsciju i Lenjinu onda umjesno reći: dobro, onda ćemo diskutirati o tome, kritizirat ćemo ga: Zapad ne shvaća i zato te slavi što nisi metnuo ulogu Partije. (A kako ćeš slaviti ulogu Partije nakon Staljina?!). Dakle nisu imali nikakvog moralnog prava. Da je bio nekakav pravi lenjinizam na vlasti onda bi ga pustili u Stockholm i kritizirali bi ga javno.

To ti je odgovor na pitanje zašto smo odvojili ekonomiju od politike. Ogromna greška, nikada se teoretski diskutirala nije. Kardelj je tvrdio da u njegovom sistemu ništa nije bilo politizirano, a ono što je posle izmislio Ustavom 1974. to je bilo sasvim krivo, jer nije dalo punu vlast radništvu ni u samoj tvornici ni vertikalno prema gore, do vlade. To znači da je već u tvornici najčešće direktor pretegao, jer je iza direktora bio mjesni komitet vlasti i Partije - nije to bio jedan direktor nego je cijela vlast u njemu imala svoju udarnu pesnicu.

Onda, u drugom redu, sve je to trebalo izgraditi onako kako je Lenjin predvidio u *Državi i revoluciji*. Dakle, imaš teritorijalne sovjete, narodne odbore, i ekonomske sovjete koji se povezuju bez obzira na republičke granice. Ako ti trebaš ugljen iz Kolubare za Zeničku željezaru nećeš se povezivati samo u Bosni, pa to su gluposti. To je abeceda svake ekonomije, da ti moraš djelovati racionalno, nećeš ugajl iz Slovenije dovoziti u Zenicu, ali tako se otprilike dešavalo. Pogledaj u mojoj knjizi onu kartu Hamiltona o ekonomskim jedinicama⁴. Pa Zenica i dolina Morave jest jedna geološko-ekonomska jedinica! I tu praviti krute granice, to su priče austrijsko-turske, ne socijalističke. A kada smo jednom ostavili granicu onda nam se 1989. povampirila «Oj trubaču s bojne Drine», stara srpska pjesma iz 19. stoljeća. Srpskom je nacionalizmu Drina uvijek bila bitna: Srbi preko Drine, Prečani, nikad nisu imali ista prava kao i Srbi u Srbiji, a sada su negdje jadni po izbjegličkim kampovima, kao izbjeglice od Oluje. Ne znam da li još jesu, poslije 20 godina, ali bojim se da jesu. Oni su samo Srbi kad treba voditi politiku protiv drugih etnija, a kada im treba nešto dati onda su izbjeglice.

Dakle slažem se s jezgrom tvoga pitanja. Razlika između socijalističkog načina života i kapitalističkog jest da radni narod kontrolira kako ekonomiju tako i politiku. Nota bene: razlika tih dvaju domena je nastala u kapitalizmu. U feudalizmu ili robovlasništvu nije bilo razlike između ekonomije i politike; to je hereza na kojoj počiva kapitalizam. A onda je kapitalizam uvidio, kad je došlo do velike depresije i do Oktobarske revolucije, da treba nešto više od privatne konkurencije i vajnog tržišta, pa se javio nacizam koji je sve integrirao

⁴ Vidi D. Suvin, *Samo jednom se ljubi*, 2. izdanje, str. 236.

ili totalizirao, a to je bilo lako jer svjetske ratove ne možeš voditi bez integracije ekonomike sa politikom. Tako da i Amerika (SAD) ima mnogo iskustva u tom integriranju.

U određenom momentu u Engleskoj razlika tih dviju domena bila je stvarna, jer je vlast bila u rukama zemljoposjedničke aristokracije, dok je većina ekonomije bila u rukama mančesterske industrijske buržoazije. To je bila kratka epizoda od 100 godina, od 1780 do 1880. A onda su se opet slili. Međutim, u tom periodu su gospodin Stuart Mill i njemu slični liberali skovali tu teoriju, a tu naći ravnotežu tih domena nije bilo teško, na bazi superprofita iz kolonija jer su bili svjetska imperija. Međutim to je kako vremenski ograničeno tako i *de facto* vrlo sumnjivo, jer sistem u kojem bi bila duboka razlika između ekonomije i politike propao bi, kao što je propala i Jugoslavija.

H: Da li je plauzibilna teza da je Jugoslavija bila kapitalizam od početka, državni, kapitalizam, i da nikad nije izašla iz tog okvira? Ili je reč zaista o novumu, eksperimentu samoupravnog sistema koji je onda odsutao od samog sebe i postepeno uvodio kapitalizam od 60tih? Drugim rečima koliko je uvođenje kapital odnosa u jugoslovensko društvo posledica jednog kontinuiteta ili je reč o izvjesnom diskontinuitetu koji se može markirati u Privrednoj reformi 1965?

S: Po meni, govoriti da je „Jugoslavija bila kapitalizam od početka“ ostavlja samo jedno „malo“ pitanje: kako shvatiti ogromnu plebejsku revoluciju 1942-45 i dalje? Ima jedna faza nacionalizacije od 1944 do 1949-50 kada se i pretjeralo (mislim da su nacionalizirali male gostionice, male pansione na moru itd.), to je tada stvarno bila državno komandna ekonomija, nema o tome sumnje. Oko toga da li je to državni kapitalizam ljevica se svađa od 1918. ili čak i prije. Menjševici su tvrdili da je SSSR bio državni kapitalizam. Po mom mišljenju to je nedijalektički postavljeno, nit je bio državni kapitalizam niti nije bio. Svakako je na početku bilo državno vlasništvo a usto su stalno – to bi neki ekonomista trebao detaljno da razradi - postojali neki aspekti kapitala, sasvim sigurno. Kad moraš uložiti da gradiš industriju, kakogod zvaog ta ulaganja ona su nekakav vid kapitala. I Lenjin je rekao «mi hoćemo državni kapitalizam» jer je to bolje od malograđanskog seljaštva koje nam ne daje hranu gradovima. Ima onaj slavni i zapravo epohalni referat Lenjinov na nekom Kongresu gdje je dao pregled kojih pet društvenih sistema egzistira u Rusiji. Na vrhu je socijalizam, ali odmah ispod je državni kapitalizam, i kamo sreće kad bismo ga imali protiv ogromne mase sitnih vlasnika odmah ispod tog vrha. Na što je mislio? Mislio je na njemački kapitalizam iz Prvog svjetskog rata pod Ludendorffom koji je funkcionirao genijalno, ako se ne računa što je upropastio cijeli narod, jer je uspio izdržati pet godina rata. Lenjinu se strašno sviđalo da su pošte centralizirane, da su banke centralizirane, on je rekao da ništa više ne trebamo nego jedan zakon da to pređe u vlast naroda. Samo što je u uslovima građanskog rata ta vlast naroda preko sovjeta značila vlast savjeta narodnih komesara koje imenuje partija. Mada nota

bene: na početku je u SSSR bio višepartijski sistem i Lenjin u principu nije imao ništa protiv toga, samo što nije mogao naći nikog tko bi išao sa njim u savez, osim jedne frakcije, tzv. Lijevih Esera, koja je ostala 4-5 godina. A onda su kako dogmatizam unutar boljševika tako glupost samih Esera to razbili. Međutim ne znam da li je KP u Srbiji mogla ostati u savezu sa Dragoljubom Jovanovićem i seljačkom partijom, ili možda bolje sa Jašom Prodanovićem i republikanskom strankom, koja je bila lijepa stvar, kako je to bilo u našoj ustavotvornoj skupštini 1945-46, a kasnije su ih smlavili pritiskom i mahinacijama. To valja još ispitati: mislim da ni narod nije baš bio oduševljen tim partijama, jer nisu imali udio u ratu, a kakve su prste u njima imale strane sile i obavještajne službe još ne znamo.

Međutim, u Zagrebu poslije rata ja sam stanovao u istoj kući (u podrumu) kao i ministar zdravlja koji se zvao Koharević i bio je iz HSS-a, tog lijevog dijela Seljačke stranke koji je pristao uz NOB. I ja sam posle sretao te ljude, zbog science fiction: nismo do 1956 uopće imali mogućnost uvoza knjiga iz SSSR-a, dok nije došao Hruščov, a oni su bili rusofili, po slavenskoj liniji kao Radić, uopće ne po boljševičkoj, pa sam ja od njih posuđivao rusku SF. Uostalom su u Zagrebu ljudi koji su došli iz lijevog HSSa pa ušli u Partiju bili vrlo važni u kulturi. Oni su imali još manje veze sa svjetskim kapitalizmom od komunista: imali su dom a nisu imali svijet. Za seljačku partiju to je normalno, ali ne i za komunističku koja je u međunarodnom pokretu, pa ako ti se međunarodna veza slomi jer su postali staljinisti, moraš tražiti neke druge. U našoj međunarodnoj politici, bili su neki odlični i sofisticirani ljudi iz predratne inteligencije, hrvatske, slovenske i srpske. Titova prevodilica bila je Olga Ninčić, kćerka kraljevskog ministra Ninčića, pa onda porodica Ribnikar, Dedijer, Koča Popović, pjesnik i francuski đak, kasnije i Marko Ristić, pa Leo Mates, Jevrej iz Osijeka... Ti su ljudi znali kako se vodi međunarodna politika. A posle 70te došla je cijela nova generacija, ali to su već bili karijeristi, oni su bili u Partiji jer su znali da samo tako mogu uspjeti, a ideološki to je bilo bog da nas sačuva. Ne kažem svi ...

H: Ali da se vratimo na 1965: koliko je ta privredna reforma bila prava kontraofanziva ili kontrarevolucija vladajuće oligarhije i tehnokratije u nastajanju, ili je reč o manje više posleđičnom razvoju već određenih tržišnih elemenata koji su postajali i ranije i koji su svi bili determinirani "od gore", putem državnih aparata?

S: Evo koliko ja to shvaćam - ja sam to studirao 5-6 godina i ima mnogo toga što ne shvaćam. Arhivski dokumenti velikim djelom nisu objavljeni. Ono što jeste to su disertacije Olge Milosavljević, Vladimira Unković Korice i još nekih, međutim na kojim se materijalima bazirao sigurno najvažniji politički ekonomista SFRJ Branko Horvat nitko ne zna. Po mom shvaćanju, orijentirati se na tržište umjesto na sovjetski sistem komandiranja baš svime odozgo bilo je ispravno pod uslovom da to radi Kidrič a ne Kardelj, jer Kidrič to radi uz jaki centralni plan, koji treba da se donese po radničkim savjetima odozdo na gore

sve do ministarstva. I ako u nekom momentu nastane kriza, ako ministarstvo koje se sastoji od 7 ljudi od kojih su dvoje tehokrate a njih pet predstavnici radnika odozdo, mora djelovati ad hoc bez odobrenja radničkih savjeta, oni imaju da obrazlože u detalje zašto su napravili tako i tako te da održe konferenciju o tome jel' to bilo ispravno ili ne. To je sve u Kidriča. Ono što se desilo 1965. bilo je tržište sa sve manjim planom, zapravo bez plana. Pa jasno da to vodi u kapitalizam.

Međutim govoriti da je tržište kao takvo izrod đavola -- to nema smisla. Tržište ima svoju funkciju stabilizacije ponude i potražnje, što je stoput bolje od 750 kompjutera i 3 miliona birokrata. Ako onda kažeš npr. «mi smo nasuprot tržištu odlučili da gradimo tešku industriju jer ne možemo imati nezavisnu armiju bez toga», to je politička odluka plana na bazi svjesnog svenarodnog konsenzusa; ili «mi smo odlučili zabranu izgradnje tri petrolejske rafinerije jer već imamo dvije» (to se nažalost nije desilo), itd E to je centralni plan, to ne mogu republike, one mogu planirati manje stvari, kapilare, ali arterije moraju se planirati u centru. Samo taj centar ne smije biti samoimenovan! Pazi, on je imenovan od naroda 1941-45, tako da je narod ginuo za taj centar. Ali posle 1960te on je samoimenovan ili *self-perpetuating*, a ako je neko nešto rekao protiv toga onda je bio trockista i sudilo mu se (mada oni kojima se sudilo većinom mislim nisu bili trockisti nego nekakvi eurokomunisti tipa Berlinguer, Carillo, Marchais). Suditi ljevici, e to je već čisto samoubistvo! Dakle, ispalo je cijelim kasnijim razvojem da odricanje od Kidričevog modela stvarno dovodi do kapitalizma, i u tome je jedna važna karika 1965-ta. Ali kao principijelno otvaranje prema svjetskom tržištu, uz određene ograde koje nisu dovoljno poštivane, ja mislim da drugog izlaza nije bilo: ili ideš u sovjetski blok, ili ideš u totalno siromaštvo i propast, ili se otvoriš prema svijetu ali uz prvenstvo narodnog samo-odlučivanja.

H: *Ali nije problem u otvaranju, koliko u tome da je Jugoslavija bila i ostala sama, tako da neki čak govore o Jugoslaviji kao 'samupravnom socijalizmu u jednoj državi, ali na svetskom tržištu'.*

S: Bila je manje-više sama, uz potporu Trećeg svijeta koji je ekonomski bio nemoćan. Oni su sami trebali potporu, ali tu nije bile Kine kao danas. To je ekonomski sve bila šaka jada, tj. interesantni i pametni ljudi koji su sjedili na milionima, a u slučaju Indije na stotinama miliona gladnih i jadnih. Oni nisu imali moć da budu finansijeri Jugoslavije, oni su bili nezavisni, ali nisu mogli raditi ono što su mogli Međunarodna banka i Amerika. Sada mogu...

H: *Ali sada su integrisani u kapitalizam, ne predstavljaju alternativu.*

S: Da, željezaru u Zenici uzeo je indijski Tata koncern. Izbacili su odmah tri četvrtine ljudi. E sad, pazi, tu se postavlja svjetsko-historijsko pitanje: da li je uopće ta cijela stvar sa Jugoslavijom kao socijalizmom u jednoj maloj zemlji,

da li je to uopće moguće. Marx bi rekao da nije. Ali reći da to nije bilo moguće - šta to znači ?! Da nije trebala NOB, nije trebala izgradnja industrije?! Nije trebao raskid sa Staljinom, pa nije trebala ni obrana zemlje, ni makar polovično samoupravljanje, i da sve to skupa nije vodilo nikuda?! To danas cvrkuću svi antikomunistički vrapci s naših krovova, a ja to ne vjerujem. Nemam potpunog odgovora na to, prerano je. Mogu jedino reći što je nedostajalo, a nedostajala je svijest koju su možda imali Tito i pet ljudi oko njega, sve više nemoćni - svijest da je sve to prekarno, da smo mi na ivici noža, stalno na ivici propasti. A to je Lenjin govorio javno: ako sutra ne promijenimo to i to, propali smo. To je bio Lenjinov način diskutiranja, javni, i to se onda objavi u *Pravdi*: ako ne napravimo crvenu gardu na vrijeme, propali smo, itd. Njemu je bilo sasvim jasno da je sve to na ivici propasti. Ali kako je bila moguća ta svijest, pomoću svih tih američkih zajmova i školovanja u inozemstvu ?! Znaš da su svi naši vozači tenkova i jet-ova bili školovani u Texasu, to sam saznao kad sam bio tamo na Fordovoj stipendiji? A gdje su i mogli biti kad su tenkovi i avioni došli otuda? Ali jel' to bez ikakvog upliva?! Ta se svijest o stalnoj kriminalnoj spremnosti i ubitačnosti međunarodnog kapitala, koliko ja mogu vidjeti, potpuno izgubila u vrhovima Jugoslavije. Tri intelektualca su o tome pričali i nisu smjeli na televiziju. To je opasno potcijenjeno, ta bestijalna agresivnost kapitalističkog sistema, zato što su se prema nama lukavo ponašali. I mi smo trebali to lukavo primiti, ali ne zaboraviti ono što se ne smije zaboraviti ...

H: *Da je u pitanju međunarodna klasna borba ...*

S: Da je u pitanju međunarodna klasna borba i da apsolutno nikakvih granica morala ili samilosti tu nema. Njihovo je bilo, «sad momentalno na 10, 20 ili 30 godina mi vas podržavamo». I u stvari Amerika je podržavala federalnu Jugoslaviju do kraja. Nju je upropastila Njemačka, sa Vatikanom, plus nutarnje snage.

H: *Ali krajem 80tih SAD su podržavale ne samo saveznog premijera Markovića nego i srpskog vođu Miloševića, u izvesnom periodu.*

S: Podržavali su Antu Markovića, ali s tim da se ukinu radnički savjeti, što je Marković napravio. Ja sam Antu Markovića znao, on je bio ratni invalid, sekretar Komiteta Tehnike kad sam ja bio student. Njega nije teško sjetiti se jer je šepao, onda je postao šef «Rade Končara» i tako je postao vrhovni tehnokrata, od ljestvice do ljestvice. Ante Marković je htio neoliberalnu federalnu Jugoslaviju, dakle, ne bismo imali međusobnih ratova.

H: *Ali koliko li je to bilo naivno? Neoliberalizmom izbeći nacionalizam, kao vatrom lečiti opekotine. Pogotovo u sredini kao što je jugoslovenska, gde je zatvaranje republika u sopstvena tržišta na kraju i dovelo do nacionalnih tenzija.*

Na republičkim nivoima 80tih godina već su postojali svi potrebni materijalni uslovi da kapitalizam putem tada već vladajućeg neoliberalizma zada odlučujući udarac jugoslovenskom društvu. Trebalo je samo naći legitimacijski okvir za mase, a to je bio nacionalizam i istorijske naracije.

S: Prvo, Amerikanci jesu naivni što se tiče „stare Evrope“, oni su naviknuti na velike prostore gdje disidenti odu u Oklahomu ili Kaliforniju. Znaš onu satiru na US turiste, „if it's Thursday, it must be Budapest“... Drugo, da se počelo izbjegavati nacionalizam i suzbijati njegove ekonomske korijene 1965, onda bi to bilo išlo. Međutim što se počelo odmah u 50tim, nakon Kidričeve smrti, a osobito između 1961 i 1965, to je bilo ukinuti državne fondove, smanjeni su na minimum i nisu bili od odlučujućeg značaja, i dati sve republikama.

H: *Proces ‘republikanizacije kapitala’...*

S: Ali taj kapital je onda sebi stvorio svoje finansijske eksperte i centre, svoje ideologe, i na kraju su oni morali otići u nacionalizam. Čim ti nemaš centralnog plana ti nemaš centralne federalne ideje, imaginativne, da prodre u svijest masa. E pa onda prodrijet će ono staro.

H: *Da li bi se složio sa sledećom hipotezom - mada ti neoliberalizam faktički i ne spominješ u knjizi, što je i razumljivo s obzirom da se najviše baviš 50tim i 60tim godinama - ...*

S: Ne, ne bavim se neoliberalizmom, kao ni nacionalizmom. To sam svjesno prešutio, jer nisu bili na horizontu do kraja perioda kojime se bavim – osim da sada sve retrospektivno i teleološki tumačimo, kao što to uvijek čine anti-komunistički neoliberalci.

H: *Da li bi se moglo reći da je jugoslovenski hibrid bio neka čudna kombinacija minimalne socijalističke države na federalnom nivou i novonastajućih kapitalističkih državica na republičkom nivou? Imali smo, prema tome, neku vrstu socijalističkog noćnog čuvara na vrhu (da se metaforički izrazimo: čuvar koji je posle zaspao i umro u snu), minimalni kontrolor i čuvar marksističke ideologije i socijalističkog mira, dok sa druge strane na nižim nivoima, u republikama i pokrajinama, dobijamo intenzivno državno uplitanje sa zadatkom konstrukcije ‘nacionalnih tržišta’ i kapitalističkog aparata. I teorijski to je vrlo zanimljivo, jer je klasični liberalni ideal države kao noćnog čuvara ostvaren u Jugoslaviji kao socijalistički korektiv koji se sve više povlačio iz centra, dok je upražnjeni prostor intervencionizma ostavljen neoliberalnoj ofanzivi koja je počela da institucionalizuje kapital odnose kao i novu vladajuću klasu, i to, paradoksalno, putem socijalističkih državnih aparata.*

S: Tako je. I onda smo u bazi imali nekakvi *mitbestimmung*, sa-upravljanje. To nije bila prava radnička vlast, ali za onu jednu trećinu koju nisu oduzeli radnicima mogli su se svađati sa direktorom da li to ide u plaće ili u investicije. I mogli su se svađati koliko će stanova graditi za radnike i tko će ih dobiti. Nisu to neinteresantne stvari za život ljudi. To su bili ostaci plebejske demokracije, enobeovske (NOB) i poslijeratne, kidričevske, da tako kažem. A vlast na svim tim nivoima do općinske bila je apsolutno *conditioned by*, uslovljena vertikalom odozgora. Međutim, determinirati razvoj jednog cijelog društva, to samoupravljanje u tvornicama, i k tomu polovično, ne može.

H: *Da li je onda nacionalizam bio neka vrsta srednjeg termina, karike u lancu između republikanizovanog kapitala tokom SFRJ i kapitalističkih republika koje su onda počele da traže svoja "prava"? Dakle nacionalizam nije imao toliko uzročno-posledično dejstvo na raspad zemlje, koliko pre svega posredničku funkciju u integraciji u kapitalizam, u prelasku sa jedne faze raspada na drugu.*

S: *De facto* nema sumnje. Da li je to teoretski moralo tako: Ne. Moglo se imati federalnu Jugoslaviju koja bi bila srednji termin sa nekakvim radničkim uplivom većim nego danas, i bez nacionalne mržnje i fašizma. Dakle bio je moguć drugi srednji termin. Slom nije bio bogomdan, nego je bio dan glupom partijskom politikom, naime interesima raznih oligarhija.

H: *Hipotetički gledano, pa i ako stvari teorijski posmatramo u istorijskoj otvorenosti, naravno da uvek postoje druge mogućnosti i da nije moralo tako da se završi kao što jeste. Ali u određenoj konstelaciji snaga, pod određenim materijalnim uslovima, nakon svih grešaka, sve je išlo ka tome da će nacionalna mržnja i ratovi, da tako kažemo, odraditi posao "srednjeg termina" u konačnom raspadu Jugoslavije i socijalizma i dovesti do 6 zavađenih polukolonijalnih državnica.*

S: Taj srednji termin bila je kompradorska buržoazija u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani itd., i ona je imala uza sebe birokraciju na vlasti, tehnokraciju na vlasti, možda ne cijelu, ali je morala pridobiti za sebe narod. Kako ćeš ga pridobiti?! Pa nacionalizmom. Jer Jugoslavija može postojati samo ako smo se zajedno borili, a ona se generacija nakon 50tih-60tih više zajedno borila nije. Kakvih saveznih dodira je tu bilo? *Skog* ukinut, *Afž* ukinut, masovne radne akcije su postale lokalne, znači prestao je upliv plebejsko-demokratskih formi na formiranje svijesti koji je tokom 40tih i 50tih bio ogroman. Televizija je „republikanizirana“, jedinstveni slučaj u svijetu! U tom smislu je nacionalizam, i to su dobro shvatile njemačke banke, bio najpogodnija poluga. Amerikanci koji misle u kontinentalnim razmjerima rekli su «pa imamo već polugu u Beogradu, što nam još treba». Međutim, eto, prevarili su se i ovi drugi su pobijedili.

H: *E sad hteo bih da iskoristim naslov Đinđićeve knjige ‘Jugoslavija kao nedovršena država’ za sledeće pitanje: Đinđićeva je teza da onog momenta kada je suverenost izmeštena van države, dakle na istorijsku ravan (što u aktantskoj šemi koju daješ u knjizi⁵ zauzima poziciju Mandatar, legitimirajuće sile), i kada je njen subjekt klasa odnosno ‘radni narod’, pošto se političke formacije i sistemi posmatraju iz horizonta budućnosti (ideja pravednog društva, razotuđenja, emancipacije itd.), država gubi svoju unutrašnju supstanciju i suverenost i ne može racionalno i pragmatički da funkcioniše. E sad, pitanje je da li je moguća ikakva politička emancipacija bez ove tzv. ‘nedovršenosti’ i da li je nedovršenost osnovna pretpostavka istinskog društvenog preobražaja. Đinđićeva kritika socijalističke političke zajednice kao nedovršene države na kraju afirmiše ne samo status quo i nepromenljivost (dovršenost) sadašnjeg stanja nego i implicitno priznaje da politička emancipacija nije otvorena to jest istorijska kategorija.*

S: Da pogovorimo malo o tom aktantskom sistemu. To je sistem koji su razvili uglavnom u Francuskoj neki ljudi koji su se oslanjali na radove Proppa o ruskim bajkama, a i na neke radove iz semiotike. I onda sam stavio taj svoj protuprijedlog, koji velikim dijelom prerađuje radove jednog profesora estetike sa Sorbone, Etienne Souriau-a, samo što on to uopće ne povezuje sa poviješću, nego to je našao u klasičnoj francuskoj književnosti, u Racineu, Molièreu, Balzacu itd., i k tome formulirao u astrološkim terminima. Dakle, ideja da su konflikti uvijek tu - to je u biti građanska i monoteistička ideja - nadgrađena je transcendentnim mandatarom. To je preuzeo i Cvetan Todorov u eseju o Svetom gralu: Bog kao Mandator šalje kralja Artura kao Protagonista, a on ima pomoćnike u vitezovima, da nađe vrhovno blago (Vrijednost) dok je Antagonist Đavo, nečiste sile. Dakle to je jedna *longue durée* naratološka konstanta koju sam primijenio u raznim radovima, i za Krležu i za druge drame. Istina je, to će ti se ukazati ako čitaš Benjamina, da u komunizmu i marksizmu postoji, bez obzira na Marxa, jedna metapovijesna ideja, u tom smislu transcendentna. To je Marx izrazio na svoj način, da treba da dođe kraj povijesti jer je ovo zapravo pretpovijest, mi smo još divljaci i barbari i treba da uđemo u pravu humaniziranu povijest koja je besklasna. Mandator je u marksizmu ta razotuđujuća povijest ili svijest o njoj. Međutim, postoji jedan lijepi članak od američkog marksiste Hal Drapera kako uopće u antikapitalističkom revolucionarnom pokretu postoje dvije struje, «from below» i «from above». On je poznati vanpartijski autor, mislim i da ga citiram negdje. Bloch bi taj odozgo i odozdo nazvao hladnom i toplom strujom, i po mom tumačenju uspjeh se može postići samo da se te dvije struje spoje. Kao kod Newfoundlanda: gdje se sastaju topla i hladna struja, tu ima najviše riba.

Jugoslavija je nastala uz organizaciju KPJ iz plebejske revolucije odozdo. Kakve bi forme ona poprimila bez KPJ, ne znam, ali vjerovatno slabe i nacionalističke, sa disidentima koji bi se skrivali po šumama kao četnici. Ali

⁵ Vidi D. Suvin, *Samo jednom se ljubi*, 2. izdanje, str. 393-4.

fakat je da su bile sve te razne pobune pod znamenom antifašizma, što je potpuno historijski nužno, točno, precizno i jedna genijalna ideja koju je Tito uzeo od kongresa Kominterne koja je nakon tuce godina gluposti 1935. shvatila da se treba boriti protiv fašizma, u referatu Dimitrova i ostalih. I u tom smislu Jugoslavija ima vlastitu imanentnu bazu, a to je NOB, NOV, narodni odbori, cijeli taj pokret. Nema sumnje da je u partijskoj vulgati (koja je počivala na Staljinovoj *Historiji SKP(b)*, što ju je među ostalima Tito prevodio u Moskvi, i koja je bila u glavama rukovodećeg jezgra vrlo fiksna i bila je obavezna lektira sve do 1950. u svim partijskim školama i u SKOJ-u.) postojala i transcendentna ideja o historijskoj nužnosti, a to je vulgarizirani Engels. Dakle, ideja Roze Luksemburg „socijalizam ili barbarizam“ potpuno je bila negirana, nema tog «ili», što je dakako vrlo demobilizatorsko čim izgubiš. A to je Gramsci odlično shvatio: do fašizma si se još mogao pozivati na nju, ali nakon fašizma ne možeš, jer to bi značilo da je historijska nužnost u fašizmu. A Benjamin je tome zabio glogov kolac. Tako da se ta Đinđićeva teza temelji na *mauvaise foi*, na tipičnoj apriornoj manipulaciji kakvu je razotkrio Sartre: hajde da povjerujemo da je X (Jugoslavija, država) to-i-to, ali to vjerovanje je u biti totalno pogrešno. Đinđić je uzeo najgoru moguću varijantu partijske vulgate, s jedne strane staljinističku a s druge kompenzatorno utopijsku, kao jedino zadano, kao da ništa drugo u Jugoslaviji nije postojalo. Drugim riječima ahistorijski je ekstrapolirao stanje Jugoslavije iz 1980tih, gdje je dakako postojalo slabljenje državne vlasti -- koje je za kritiku ali ne s njegovog stanovišta.

H: Ali kad smo već kod Staljina, upravo staljinistički sistem nosi ideju 'dovršene države', nema napetosti, planiranje odgore i poslušnost od dole, sve funkcionise kao zatvoreni policijski sistem i tu nema nikakvog horizonta budućnosti. Dakle sva sreća u tom smislu da je Jugoslavija bila nedovršena država. Ta nedovršenost je ozvaničena raskidom sa Staljinom, i pokušajem uvođenja autentičnog samoupravljanja.

S: U tom smislu SFRJ nije bila dovršena, hvala bogu!. Ali kako on tumači nedovršenost, to meni teoretski nije validno. To je moja impresija bez ponovnog čitanja Đinđića, ja sam preko njega preletio i nije me mnogo impresionirao. To je u biti recimo nekakva građansko-nacionalna statolatrija, obožavanje države. Nasuprot tome ja sam apsolutno za spoj neposredne i delegatske (asocijativne) demokracije, koja je nažalost u Kardeljevskim nepraktičnim sistemima bila nesprovodiva. Pravu demokraciju, jaki upliv narodnih masa a ne moćnika ili bogataša, jedino možeš imati ako u kompliciranom modernom društvu imaš delegatsku demokraciju koja ide odozdola nagore. A to što je Kardelj smislio jest budibogsnama, međusobno dogovaranje na bazi šest zavađenih republika. Dakle on je živio u jednom potpuno nerealnom svijetu, što ja u knjizi nadugo analiziram. Inače Kardelj ima i dobrih strana. On se trudio, ali naprosto nije imao

horizont. Dva autentična genija naše revolucije u centru bili su Tito i Kidrič. A osim njih imali smo jednog ekstremistu, koji je bio dobar agitator, to je bio Đilas, i imali smo jednog seoskog učitelja a to je bio Kardelj. I još nekih dobrih ljudi kao Moša Pijade, mada je on već bio star i veoma istrošen. Ja sam stavio u knjigu njegov portret Tita iz Lepoglave. To je genijalan portret po mom mišljenju: portret Tita kao patnika koji ustraje, ne kao pobjednika. E pa to treba reći: da se bude pobjednik treba biti patnik. Znaš ono što Benjamin kaže, naš horizont nije zbog budućnosti nego zbog žrtava prošlosti, zbog izgubljenih generacija, to je baza našeg impetusa. U tom portretu se vidi jedan poraženi koji međutim nastavlja: genijalni portret.

H: *Ali ako se vratimo ponovo na temu 'nedovršenosti', u tvom eseju o „15 Teza“⁶ prema onome što nazivaš K1 (plebejski, emancipatorski, istinski komunizam) i K2 (službeni državni komunizam) nedovršenost leži upravo u tenziji između ta dva komunizma, a u tome je i emancipatorski potencijal (sa druge strane, čitava ta tenzija se može objasniti Hegelovom figurom nesrećne svesti iz Fenomenologije, jaz između obostrane nedovoljnosti i neispunjenosti i onostrane konačne realizacije). Kakogod, to je specifična razlika u odnosu na fašizam i liberalizam. Oni nemaju tu vrstu unutrašnje ideološke tenzije iz horizonta budućnosti. Nemoguće je da fašizam dođe u sukob sa sopstvenim legitimacijskim normama.*

S: Apsolutno se slažem, tu je Istočni grijeh Arendtove i kompanije, svih ideologa "totalitarizma", da su fašizam i komunizam isti bog. To je očigledno lako moguće reći ali SAMO sa stanovišta liberalizma tj. kapitalističkog parlamentarizma koji prikriva stvarne moći u pozadini. Međutim valja priznati, ako se ta tenzija eliminira, i ako se K2 afirmira kao jedini mandator, cilj, dominator, štogod hoćeš, jedini aktant, onda je to statolatrija, i onda imamo određene sličnosti između masovnih organizacija sa strane države pod Staljinom, pod Hitlerom i pod Mussolinijem. Ne valja to zaobići. A Jugoslavija se kolebala između antistaljinizma i kriptostaljinizma na vrhu plus nacionalizmi u republikama plus plebejska demokracija odozdo koja nije našla na dovoljnu podršku odozgo. Dakle tu ima nekoliko elemenata od kojih je Đinđić uzeo samo jedan. E pa sada ako ja iz jedne kompleksne situacije izdvojim *pro analysi* samo jedan element i na tome baziram sve, onda mogu reći štogod hoću. To nije solidni filozofski postupak.

H: *U knjizi koristiš metaforu dvoglavog Janusa: emancipacijski potencijal partijsko-državne vlasti koji se u dobroj meri realizovao u društvenom razvoju, da bi onda sama ta vlast postala prepreka razvoju. Dakle, početni impuls se sam degenerisao u nešto što ima sve odlike tragedije. Ali sa druge strane valja priznati da radnička klasa u Jugoslaviji nije imala potpunu hegemoniju, u gramšijevskom*

⁶ Vidi D. Suvin, *Samo jednom se ljubi*, 2. izdanje, str. 155 i dalje.

smislu, manevarski rat iz doba II svetskog rata nije prešao u pozicioni. Drugim rečima objektivno emancipatorski rezultati (industrializacija, modernizacija, umanjenje klasnih razlika, društvena zaštita, kolektivno opismenjavanje itd.) nisu bili praćeni paralelnim razvojem revolucionarne subjektivnosti koja bi bila u stanju da odbrani postignuto (videti slučaj radničkih štrajkova itd.)?

S: To je tragička crta, ti to lijepo kažeš. To je potencijalno tragička crta. Ona ne mora biti tragička, kad bi se držala u ravnoteži. Otuda moja neželja da se lišim organizacionog centra, a to se vidi u mojim kasnijim radovima. Jer bez K2 prelazimo u utopizam, u onom lošem engelsevskom smislu, koji je za njega bio loš upravo zato što nisu imali teoriju prelaznog revolucionarnog perioda i odgovarajuću organizaciju. Taj Engelsev esej protiv utopijskog socijalizma, koji je po meni jednostran (napisao sam posebni esej analizirajući ga), pisan je nakon pouka *Komunističkog manifesta* i duge političke putanje koja mu slijedi, kao korolarij što je socijalizam. Dakle bez K2 to jest države, onog starog lica Janusovog, afirmiranog, komandnog lica, u kompleksnom društvu ne možeš opstati. Ali s time, kako je rekao Lenjin, kakvu mi trebamo državu? -- onu koja smjesta počinje odumirati! 1917. počinje odumirati, onda se to dakako zaustavilo jer su morali praviti armiju. U Jugoslaviji, na samom početku države u NOP nije bilo, samo okupatori i kolaboranti i narod koji se pobunio. Narodno-oslobodilački odbori su s jedne strane klica države, sa druge su klica samovlade -- što je više od samouprave -- *selfgovernment, autogoverno* gramšijevski. Jugoslavenska revolucija je gramšijevska, jer je i Gramsci isto bio iz zaostale zemlje kao i Balkan, u biti je Italija bila *terzo mondo* (Treći svijet) kao što je i Balkan bio.

H: *Ali vratio bih se samo na tragički momenat Jugoslavije. On se ne sastoji samo u svima poznatom završetku, nego i u jednom dubljem ničeanskom smislu. Dve snage, dve sile, dionizijska (plebejska, emancipatorska) i apolonska (formalno-institucionalna, državna) kada izgube ravnotežu i prepuste se dominaciji racionalističkog momenta dovode do umiranja umetničkog-tragičkog (po Ničeju), ali u našoj analogiji možemo reći političkog singulariteta. Analogno, kao što je kod Ničea tragedija izvršila neku vrstu samoubistva jer je dopustila da jedan njen element prevagne, i Jugoslavija je izvršila samoubistvo kada je dozvolila dominaciju logike kapitala i kapitalističke racionalnosti.*

S: Vidiš, uopće nisam na to mislio, ali interesantna paralela.

H: *E sad šta ostaje posle tragedije, da li je to katarza ili brehtijanski cognitive estrangement?*

S: Čuj, ja kao brehtovac u katarzu uopće ne vjerujem. Meni je kao vrlo mladome pao u ruke udžbenik elementarne logike i tamo sam naučio jednu stvar koja me je dobro služila za cijeli život. U normalnoj aristotelovskoj logici, a

da ne govorim o dijalektici, *ex propositionibus particularibus nihil sequitur*: od posebnih postavki nikakav zaključak ne proizilazi, tj. posebni slučaj Jugoslavije je slučaj jednog, ako želiš, tragičkog neuspjeha, ogromnih nada, ogromnih žrtava, ogromnih poštivnosti, napora, a na kraju, čemu sve to?. U prvom redu, sigurno su stanovnici Jugoslavije 20 godina, a vjerovatno i 30 do onih zadnjih godina ogromne inflacije, živjeli svi, ne samo najviša klasa, dobro i u miru. To nije sitnica, da se može živjeti na bazi ovih prirodnih resursi ekonomski dobro i politički u miru sa drugima, nego velika pouka koju ne valja zaboraviti. Svi su imali školovanje takoreći besplatno, svi su imali zdravstvo, kakvogod da je bilo, a bilo je često vrlo dobro, itd. Drugo, mora se ispitati uzroke te katastrofe. Tragika nije bogomdana. Lijepa knjiga Raymonda Williamsa *Modern Tragedy* kaže da postoji grčki model a postoji i Shakespeareov model, koji je doduše malo kontaminiran grčkim (Kralj Lear govori o bogovima prema kojima smo mi kao muhe itd.), ali u biti su tu akcije ljudi koje donose tragediju. Kod Shakespearea sve ovisi od akcije agenata koji predstavljaju ljudske težnje, snage, vektore, psihološke, političke karakteristike i tako dalje.

Prema tome sve ono što se svrši kao tragedija može i da se ne svrši tako, ako nije bogomdano nego po ljudima zadano. Ako se ljudi organiziraju na takav i takav način da prevladaju prirodne, ekološke, kao i klasne probleme, onda je slom Jugoslavije jedan posebni slučaj iz kojeg se uopće ništa ne može zaključiti, po elementarnoj logici. To jest psihološki je razumljivo, ako si pred slomom Jugoslavije živio u toj užasnoj situaciji gubljenja privilegija i blagostanja, pa onda si bio u ratovima, da onda *za tu generaciju* važi «mi smo to jedamput probali i sada dosta». Međutim kad si usred potopa, trebaš reći «otok, ma kakav bio, ipak je bio bolji». Možda je bio močvarni otok, ali bili smo tu, živjeli smo, nismo se ubijali.

Prema tome, ako sve zavisi od ljudskih napora i grupiranja, mi moramo uspostaviti nekakav horizont. Ne može se boriti sama ljevica u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni; odnijet će ih vrag ako se ne budu zajednički povezali, a i onda će biti teško, jer imaju protiv sebe sve, a više nemaju države, ni K1 ni K2. Mi moramo uspostaviti horizont da se borimo za južnoslavenstvo, ako nećeš jugoslovenstvo; da se borimo, ako nećeš za bratstvo, onda barem za dobro susjedstvo i ekonomsku suradnju. To znači da se svaki bori protiv svojih šovinista, jer će se slabo Srbi boriti protiv ustaša – pa to je Pavlovljevski refleks da se Srbi bore protiv ustaša a Muslimani protiv četnika. I trebamo da kažemo da se prvenstveno Albanci trebaju boriti protiv UCK, a ne Srbi itd.

H: *Ali ako se radi na solidarnosti naroda, ali udružujući eksploatisane, kojih svakako ima na svim stranama, onda će i borba protiv šovinista u svojim redovima imati skroz drugu potku. Inače neselektivna borba protiv nacionalizma može lako da se pretvori u sredstvo imperijalizma i svetskog kapitala, kako se uvek i dešavalo na Balkanu.*

S: Kapitalisti ide u račun da zavađuje proletarijat kako god može, da ovaj bude rodno podijeljen, nacionalno podijeljen, itd. Jer će onda dobiti jeftinije radnike. To je čist račun, to je jasno svakom tko zna zbrojiti 2 i 3 je 5. Ako ja tebi moram u Francuskoj platiti dosta, onda ću ja kao kapitalist otići u Bangladeš ili u Makedoniju gdje ću platiti jednu četvrtinu. Međutim ako u Makedoniji i Bangladešu postoje sindikati koji su nekako međusobno povezani, onda će to ipak biti teže. Ne kažem da neće uspjeti kapitalisti, uspjevat će još dosta dugo, sad su dosta moćni, ali će uspjevati manje. Vidjet ćemo kakva će biti ta nova proturječnost Kina-Zapad, jer onda je tu opet mogućnost, koju su već Afrikanci iskoristili, da uzmeš zajam od jednog a ne od drugog.

H: *Ali sada i sa jedne i sa druge strane imamo kapitalizam, sa različitim vrednostima.*

S: Jeste, ali kineski kapitalizam je druge vrste, korporativni, kao što je i sovjetski bio, ako je bio kapitalizam. Masa je afričkih zemlja uzimala novac od Sovjetskog Saveza, ne zato što su izučili marksizam, nego što su rekli «pa ovi nam to daju po povoljnijim uslovima i nisu toliko jaki da nas mogu bombardirati». Dakle mi moramo uspostaviti južnoslavenski (što nije sasvim točno, bolje bi bilo reći jugoslavenski) horizont, a ideja balkanske federacije je postojala i prije Kominterne među revolucionerima i socijalistima. Prema tome ona nije kompromitirana staljinizmom. To ne znači da ćemo se mi sad boriti za ujedinjenje Srbije i Hrvatske. To je sada očigledno nemoguće jer je suviše krvi proteklo, ali za normalne carinske odnose, normalne odnose viza, normalne međunarodne odnose, i za ekonomsku suradnju. Zastrašni primjer: ja sam jednu svoju beogradsku knjigu htio preizdati u Zagrebu tako da se tamo pošalju primjerci i da novi izdavač metne novi cover, pa im je hrvatska carina zabranila uvoz. Kakve su to gluposti! Čak više feudalne nego kapitalističke...

Dakle tu jeste određena tragika, ali ta je tragika stvorena od ljudi, pa se može razgraditi od ljudi. Vrijeme gradi kule i vrijeme razgrađuje. Ali vrijeme isključivo kroz nas, ne samo po sebi.

H: *I za zaključak, možda osnovno pitanje koje nam na kraju ostavlja jugoslovensko iskustvo jeste "ko prisvaja višak rada u socijalizmu?". Ako, kao što je tvrdila zvanična ideologija, nije postojao vlasnik uslova proizvodnje niti vladajuća klasa, nego samo upravljačka klasa, onda se postavlja pitanje legitimizeta i hegemonskog potencijala upravljačke klase. Drugim rečima, pitanje je kako sprečiti da se avangarda izrodi u oligarhiju? Gramšijevski odgovor bi bio: hegemonija radničke klase. Analizirajući aktantsku šemu iz knjige⁷ ti tvrdiš da posle 60tih godina jugoslovensko društvo nije prepoznalo unutrašnjeg antagonista u redovima komunističke partije, dakle profesionalizirani deo partije*

⁷ Vidi D. Suvin, *Samo jednom se ljubi*, 2. izdanje, str. 394.

kao neprijatelja interesa radnog naroda. Međutim je unutrašnjeg antagonista uvek lakše prepoznati kada postoji i spoljašnji (fašistička okupacija, kao u slučaju Narodnooslobodilačke borbe tokom rata). Da bi se prepoznao klasni neprijatelj u sopstvenim redovima potrebna je izrazita hegemonika snaga, a to je upravo ono što je nedostajalo. Na neki način nedostajao je pravi protagonist (klasno osvešćeni narod): ako tu šemu posmatramo dijalektički, onda se protagonist konstituiše tek i jedino u borbi sa antagonistom. Ako nismo prepoznali pravog antagonistu onda ni proletarijat zaista nije bio protagonist tog društva. Hteo bih zato da za kraj intervjua izvučemo neku vrstu osnovne pouke iz jugoslovenskog iskustva, kao zadatak za budućnost.

S: Saša ti znaš da ja diskutiram u knjizi što je danas sadržaj termina „proletarijat“, i zaključujem da su proleter i plebejci svi oni koji žive od svog rada, dakle „narod“ izuzevši kapitaliste i njihove izravne vojne i političke pomagače. Takođe valja u marksističkoj tradiciji reći da „srednje“ klase (koje žive od svog rada ali često rade za višu klasu i lako bivaju subalterne) valja posmatrati oprezno, valja da budu pomoćnici a ne predvodnici. Ali u bilo kom smislu, proletarijat kao klasa ili klasni savez očito nije bio svjesni protagonist SFRJ. Može se tvrditi da je to „u njegovo ime“ bila komunistička partija recimo 1941-60, ali zastupanje je uvijek politički opasno, zastupnik lako postaje šef.

Za mene, osnovna je pouka SFRJ (ili bar danas ona koju vidim kao takvu) da valja razlikovati epohe otvorenog masovnog nasilja – ratove i prevrate – i sve druge epohe klasne vladavine preko „civilnih“ institucija i ekonomske prisile plus ispiranja mozгова. Marksizam se dobrim dijelom, mada nikako ne potpuno, bavio onom prvom epohom, „revolucionarnom“ u užem smislu riječi, a lenjinizam se pretežno bavio njom. To odgovara Gramscijevom manevarskom nasuprot rovoškom ratu. Bojim se da je razvoj vojne, a onda i propagandne pa i finansijske tehnologije nakon (recimo) mitraljeza, radija i porodičnih banki uveliko otežao otvorene revolucionarne manevre. Ima naprimjer fina rana knjiga velike US spisateljice Marge Piercy iz 1960tih, *Dance the Eagle to Sleep*, u kojoj ona simulira da američki studentski i proturatni pokret prerasta u neku manevarsku revoluciju i polazi na Veliki marš po USA po Maovom primjeru. Što se dešava? Jednostavno ih unište avijacijom. Mislim da su i Grci shvatili, nakon dva gorka i krvava poraza manevarske revolucije 1945 i 1949, da je to slabo moguće, otuda Tsiprasova – inače po meni pogrešna – krzmanja i kompromisi.

Zapravo nakon 1940. ni rovoški rat više ne postoji, valja nadopuniti ili izmijeniti Gramscijevu sliku. Priznajem da ne znam kako. To valja izrasti iz prakse novih anti-kapitalističkih partija u savezu sa raznim pokretima. Mogu spomenuti jedan element koji se meni čini početnim, da ne kažem detonatorskim, možda zato što mi je kao intelektualcu najbliži: emancipacija svijesti i savjesti, dakle razuma i osjećajâ – kao u naslovu knjige Ngugi wa Thion’go, *Decolonizing the Mind*. Neophodno je da spoznamo naš položaj pod zvijezdama, bankama i dronovima.

Mislim da je pojednostavljena biblijsko-apokaliptička parola „Istina će te osloboditi“, za to treba još usto i moć, ali točno je da bez ispravnog spoznavanja stanja u nama i oko nas (moja definicija istine) nema ničega. A tu možemo, dakle i moramo početi. Tu je i moralno-političko opravdanje intelektualnog rada i prosvjeđivanja danas.

Kako od moderne nauke tako i od pokreta tzv. 1968. (proturatnih studenata, feminista, ekologa, itsl.) valja da naučimo da je, kako nam je to Brecht rekao, *napredovanje bolje od napretka*. Statičke kategorije u izgleda slabo opozivom tehnološkom ubrzanju više ne djeluju. Ne može se više reći, kao u SFRJ, evo izborili smo nezavisnost i narodnu vlast, sada su moguće samo kvantitativne promjene – više tvornica i/ili blagostanja. UVIJEK preostaju kvalitativna proturječja, svaki međuljudski proces je dijalektički: prvo, protiv kapitalizma, posebno finansijskog turbokapitalizma, a drugo, „proturječja unutar naroda“, kako nam je to Mao rekao. Ne može se reći ženama „Čekajte dok blagostanje dozvoli da izgradimo dječje vrtiće za sve, pa ćete dobiti stvarnu ravnopravnost“, jer, bez aktivnog pritiska žena i nas drugih *womanists*, koje je moguće samo organiziranjem, ništa se neće dobiti. Ništa se ne dobiva bez napetosti, pritiska, borbe. A za njih su potrebni mnogostruki protagonisti, pa ipak nekako ujedinjeni središnjim stremljenjima i konačnim horizontima. Lijepa revolucionarna parola Benjamina Franklina, “We must all hang together, or assuredly we shall all hang separately” važi za sve epohe: „Moramo se svi držati zajedno, ili će nas sigurno uništiti svakog odvojeno“.

Dakle po meni, za početak, treba bar dvoje. Prvo, samoizgradnja svjesnih protagonista, čim više tim bolje. Drugo, njihov čvrsti savez oko jedne samoizgrađene političke snage, dakle partije, i to na temelju 5-6 zajedničkih takoreći dogmatskih postavki protiv čega a u ime čega agiram (to diskutiram u *Što da se radi*, koje je na sajtu Gerusije <http://gerusija.com/darko-suvin-what-is-to-be-done-3/>). A dalje, da citiram tehnologa bitaka, Napoleona, „on s’engage et puis on voit“: to se može prevesti kao „uskočimo u sukob [ili: posvetimo se stvari] pa onda vidimo dalje“, ili, malo slobodnije, „Prvo da se angažiramo pa ćemo onda da vidimo“. No dakako Napoleon je dobro znao da najprije treba izviditi bojište i postaviti svoju artiljeriju na visove!

Razgovor vođen u Luki 14. maja 2015.,
tokom jula-augusta 2015. dopunjen elektronski.

Objavljeno prvo u *Aktivu* na portalu *Novosti*⁸
oktobra 2015., a potom i na sajtu *Gerusije*⁹

⁸ <http://www.portalnovosti.com/darko-suvin-tko-se-ne-bori-zajedno-izgubi-pojedinačno-i-ii>

⁹ <http://gerusija.com/tko-se-ne-bori-zajedno-izgubi-pojedinačno-spoznati-nas-položaj-pod-zvijezdama-bankama-i-dronovima/#more-2400>